

GENCİNE

Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Cilt: 1 Sayı: 2 Aralık 2021 & Volume: 1 Issue 2 December 2021
www.gencinedergisi.net

ŞEYHÜLİSLAM ES'AD EFENDİ *DİVANI*'NDA YER ALAN KÜLTÜREL KAYNAKLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON CULTURAL RESOURCES IN THE SEYHULİSLAM ES'AD EFENDİ *DİVANİ*

Elif B. ŞAHİN*

Öz

Klasik Türk edebiyatının mevcut kaynakları hakkında, doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan yüzlerce araştırma, Türk-İslam medeniyetinin birçok alanda yetiştirdiği; alim, şair, devlet adamı ya da sanatkarların ete kemiğe bürünmüş eserleri üzerinden, yüzyıllardır varlığını sürdürmüş kültürel bir zeminin yahut birikimin mevcudiyetinden bahsetmektedir. Edebî, felsefî ya da ilmî sahada yer alan bu eserler, klasik Türk şiirinin oluşum ve gelişimine kaynaklık etmiştir. Adı geçen eserlerin ya da başka bir ifadeyle kitap isimlerinin, divanlarda tanık beyitler yoluyla tespit edilebilmesi, klasik Türk şiirinin kültürel kaynaklarının somut verilerle kanıtlanabilirliğini göstermektedir. Klasik Türk edebiyatının kültürel kaynakları arasında yer alan bu eserlerin bilimsel araştırma ve yöntemlerle incelenmesi ve disipline edilmesi yönünde yapılan çalışmalar Türk-İslam kültürünün gelecek kuşaklara aktarılmasını mümkün kılmaktadır. Tüm bu düşüncelerden hareketle yapılan bu çalışmada edebî ve felsefî kitap isimlerinden ziyade, ilmî kitapların tespiti ve değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Yapılan bu çalışmada temel amaç, Türk-İslam medeniyetinin yetiştirdiği sanatçıların eserlerinde var olan kültürel birikimi somut verilere dönüştürmek, söz konusu birikimi bugünün okuyucusuna sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Es'ad Efendi, İlim, İlmi Eserler, Felsefî Eserler.

Abstract

* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Doktora Öğrencisi, 196227009@kocaeli.edu.tr

Hundreds of direct or indirect researches about the existing sources of classical Turkish literature, Turkish-Islamic civilization raised in many fields; He talks about the existence of a cultural ground or accumulation that has existed for centuries through the works of scholars, poets, statesmen or craftsmen. These works, which are in the literary, philosophical or scientific field, have been the source of the formation and development of classical Turkish poetry. The fact that the aforementioned works, or in other words, the names of the books, can be determined through the witness couplets in the divans shows that the cultural sources of classical Turkish poetry can be proved with concrete data. Studies carried out to examine and discipline these works, which are among the cultural resources of classical Turkish literature, with scientific research and methods make it possible to transfer this exceptional knowledge to future generations. Based on all these considerations, this study focuses on the identification and evaluation of scientific books rather than the names of literary and philosophical books. The main purpose of this study is to transform the cultural accumulation existing in the works of the artists raised by the Turkish-Islamic civilization into concrete data, and to present this accumulation to today's readers.

Keywords: Es'ad Efendi, Science, Religious Sciences, Scientific Books, Philosophical Books.

GİRİŞ

Varoluşun aslı unsurları arasında yer alan, felsefi ve ilmi bilginin inşa edilmesi, insanoglunun doğa ve toplumla olan ilişkisinden doğmuştur. Kökü insanlık tarihi kadar eski, başlangıçta, ilkel bilinç üretimi olan korku, merak ve sorgunun, zamanla birikime dönüşerek felsefi, ilmî, edebî ve sosyal bir yetkinlik kazanmasının temelinde kolektif bilinç ve inanç sistemleri yer almaktadır. Başka bir ifadeyle insanın, dolayısıyla toplumun evrilme ve disipline edilme serüveni, evrensel arayışlar ve dîni sistemlerin etkisiyle bilim, sanat ve siyaset üzerinden aktarılagelmiştir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte en kadim bilgi, öğreti ve anlatılar; norm ve değerlerle, siyasal, toplumsal, ilmi, felsefi ve içtimai refleksler bir inanç sistemi olan İslam dininin etki alanına girmiş; bilginin, neden-sonuç ilişkisine dayalı bir disiplin olarak bilimsel bilgiye dönüşmesinin sorgusal açıdan temelleri atılmıştır. İslamiyet öncesi sözlü gelenekle, İslamiyet sonrası siyasi, dini ve felsefi bilginin değişim ve gelişime entegre, işleyen ve dahi işletilen bir mekanizmaya dönüştürülmesi sonucu aktarılan sosyo-kültürel kodlar, toplumun multi-disipliner reflekslerine yansımıştır. Türk-İslam medeniyetinin teşekkül ve tekâmülünde esaslı bir mevkiye sahip olan İslam dini, toplumun en küçük yapıtaşı ya da birimi kabul edilen insanı; zahirî ve batınî yönden değişime uğratmış; gelişimini sağlamıştır. Sosyal hayat, kültürel normlar, eğitim sistemi, mimari, tarihi, siyasi ve benzeri yapı ve yapılanmalarla; dil, edebiyat, felsefe, mantık, ilim, tasavvuf gibi sistemler, bu değişim ve gelişimi yansıtan ve dahi aktaran kültürel kaynaklar olarak vücuda gelmiştir. Kültürel kaynakların topluma, bilime ve sanata böylesi nüfuz ettiği bir coğrafyada, aliminden şairine, devlet adamından sanatçısına, toplumun birçok kesiminde yetişmiş aydın şahsiyetlerin, bu bilgi ve birikimden hareketle, yine topluma yön vererek ürünler vermesi, kültürel aktarımın doğal bir sonucudur. Bu bakımdan

Klasik dönem araştırmacılarının başvurduğu temel kaynaklar şüphesiz bu müstesna medeniyeti inşa eden şahsiyetlerin kaleme aldığı yapıtlarıdır.

Klasik Türk edebiyatının icra edilmesinde bilhassa müellifler tarafından kaynak alınan edebî, felsefî, fikrî ve ilmî kitapların, manzum ya da mensur birçok eserde aynı adla anılması, kültürel malzemenin edebî gelenek çevresinde aktarılmasına olanak sağlamıştır. Doğrudan ya da dolaylı olarak adı geçen eserlerin ya da kitap isimlerinin, divanlarda tanık beyitler yoluyla tespit edilebilebilir olduğu tartışmasından hareketle öngörülen veriler, klasik Türk edebiyatının kültürel kaynaklarının kanıtlanabilirliğini gösteren somut bulgulardır. Yapılacak araştırmalar sonucu elde edilecek verilerin hatırı sayılır bir yekün oluşturabileceği öngörüsü, bu verilerin bilimsel yöntemlerle bağlamsal açıdan araştırma ve inceleme çalışmalarının yapılmasını gerekli kılmaktadır. Kültürel kaynakların tespiti noktasında yapılan ve yapılacak olan tüm bu inceleme ve çalışmalar, salt veri tespit çalışması değil, müelliflerin yetiştikleri ilmî, fikrî yahut edebî çevreye ışık tutması bakımından da önemlidir. Bu bağlamda kültürel aktarımın bir gereği olarak müellifler tarafından tanık beyitler yoluyla dünden bugüne aktarılan kaynaklar, bugünün araştırmacılarının çalışmaları aracılığıyla yarının saha araştırmacılarına aktarılacak, bu bilimsel süreç kültürel iktidarın somut varislerini bugünün dünyasıyla anlamamıza yardımcı olacaktır. Öte yandan muhtelif yayınlardan elde edilecek veriler kayıt altına alınacak; kültürel aktarımın bilimsel açıdan devamlılığı sağlanabilecektir. Bir kültürü anlayabilmenin, dahası o kültürü gelecek kuşaklara aktarabilmenin, yine o kültürün doğuşuna ve gelişimine tanıklık etmiş şahsiyetlerin eserlerine sindirilmiş kodların, somut verilere dönüştürülerek, bilimsel terminolojide işlenmesi ve değerlendirilmesi ile mümkün olabileceği düşünögesi çalışmanın odak noktası olmuştur.

Tüm bu düşüncelerden hareketle, yapılan bu çalışmada edebî ve felsefî kitap isimlerinden ziyade, ilmî kitapların tespiti ve değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Müelliflerin yetiştikleri çevre ve aldıkları eğitim dikkate alındığında, ilmiye sınıfına dahil olan şairlerin bilhassa divanlarında bu ilmî kitaplardan bahsedebilecekleri bir başka ifadeyle bu ilmi ya da felsefî kitapları hayal dünyalarında estetize edebilecekleri düşünölmüş, bu sebeple ilmiye sınıfı şairlerinden Şeyhulislam Es'ad Efendi'nin *Divan'ı* tercih edilmiştir. *Şeyhulislam Es'ad Efendi Divanı'nda Yer Alan Kültürel Kaynaklar Üzerine Bir Değerlendirme* adlı çalışmanın birinci bölümü, klasik Türk şiirinde kitap isimlerinin zikredilmesi geleneğine ayrılmıştır. İkinci bölümde, Esad Efendi'nin kısaca hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, ilim konusuna kısaca değinilmiş, ilgili divanda adı geçen bilimsel eserlerin dahil oldukları ilmî sınıflar, çeşitli tasnifler yapılarak okuyucuya sunulmuştur. Çalışmanın son bölümünde müelliflerin hayatları ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, tanık beyitler ise nesre çevrilmiştir. İlgili divanda bulunan tanık beyitler ilmî, tasavvufî ve edebî kitaplar olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Muhammed Nur Doğan'ın *Lale Devri Şairi Şeyhulislam Esad ve Divanı*¹ adlı kitabı başta olmak üzere, tanık beyitlerin tespitinde bilhassa Prof. Dr. Metin Akkuş'un "*Klasik Türk Edebiyatının Kültürel Kaynakları*"² ile Prof. Dr. Mefail Hızlı'nın "*Osmanlı Medreslerinde Okutulan Dersler ve Eserler*"³ adlı makalelerinde bulunan eser isimlerinden istifade edilmiştir.

¹Doğan, Muhammed Nur (1997). *Lale Devri Şairi Şeyhulislam Esad ve Divanı Şeyhulislam Esad Efendi: Hayatı, Eserleri ve Divanının Edisyon Kritiği*. İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

²Akuş, Metin (2014/3). *Klasik Türk Edebiyatının Kültürel Kaynakları*. *Doğu Esintileri*, S. 1, s.13-32.

³ Hızlı, Mefail (2008). *Osmanlı Medreslerinde Okutulan Dersler ve Eserler*. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, s. 25-46.

Klasik Türk Edebiyatında Kitap İsimlerine Yer Verilmesi Geleneği

Klasik Türk şiirinin mevcut kaynakları hakkında, doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan yüzlerce araştırma; Türk-İslam coğrafyasının muhtelif sahalarda yetiştirdiği alim, şair, devlet adamı ve sanatkarların ete kemiğe bürünmüş eserleri üzerinden yüzyıllardır varlığını sürdürmüş, kültürel bir zeminin yahut birikimin mevcudiyetinden bahsetmektedir. Çeşitli isim ve eserlere yansıyarak varlığını koruyan bu edebî, fikrî ve felsefî birikimin medeniyet inşası, şüphesiz yüzyıllara mal olmuştur. Kültürel malzemenin zemininde kodlanan bu binlerce yıllık tarihî birikimin, klasik Türk şiirinin teşekkülünde mühim bir etkiye sahip olduğunu ifade etmek, önceki cümlede ifade edilen araştırma ve eserlerin varlığından hareketle yanlış olmayacaktır. Konuyu daha spesifik bir yaklaşımla tartıştığımızda; felsefe ve mantık gibi sistemlerin yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dini ilimlerden; matematik, astronomi, fizik, tıp gibi pozitif ilimlere kadar bir hayli geniş, multi-disipliner perspektifin varlığı, mevcut birikim ve kodların oluşmasında ve dahi aktarılmasında öncelikli olarak etkili olmuştur. İslam medeniyeti üzerinde bilhassa bilim, sanat ve edebiyat alanlarında derin izler bırakmış; Beyzavi, Biruni, Buhari, Farabi, Fidevsi, İbn-i Arabi, İbn-i Hacer, İbn-i Sina, İbnü'l- Heysem, İmam-ı Azam, İmam-ı Gazali İmam-ı Rabbani, Mevlana, Sadi, Teftazani gibi şahsiyetlerin eserleri, devrin medreseleri başta olmak üzere muhtelif meclislerde okutulmuş, ilim meclislerinde esaslı bir mevkiye sahip olan bu eserler, bir çok alim, şair, devlet adamı ve mutasavvıfın yetişmesinde hatırı sayılır bir etki ve yetkinlikle anılmıştır.

Bilginin ve bilgeliğin hüküm sürdüğü Türk-İslam coğrafyasında bu etki ve yetkinlik bilinciyle yetişen şair ve münsiler, sahip oldukları bilgi ve birikimleri kültürel aktarıma aracı kılmışlardır. Eserleri aracılığıyla aktardıkları bu müstesna malzemeler, yahut ilmî, edebî, tasavvufî ya da felsefî kitaplardan bahsetme eğilimleri, onların bilgi, birikim ve dahi yetkinliklerini kanıtlayıcı güdülerinden doğan kolektif üretimin doğal bir sonucudur. Bu bakımdan ilmî kitap isimlerinin manzum/mensur eserlerde tanık beyitler yoluyla doğrudan yahut dolaylı olarak zikredilmesi, öngörülse düzlemde muhtemel ve dahi kabul edilebilir bir argümana dönüşür. Klasik Türk şiirinde kitap isimlerinin zikredilmesi geleneğinin inşa edilmesine katkı sağlayan bu kolektif mekanizma, kültürel aktarımın edebî gelenek çerçevesinde gerçekleşmesini de mümkün kılmıştır. Türk kültür tarihinin ilmi, felsefi, tasavvufî, siyasi, mitolojik ve içtimai alt yapısını yansıtan bu disiplinler kodları, Osmanlı aydınınının kadim ve muktedir çabalarının somut bir yekünüdür.

Şeyhülislam Esad Efendi Hayatı ve Eserleri

Ebûishakzâde Esad Efendi, XVIII. yüzyılda yetişen Osmanlı âlimlerindedir. 1685 yılında İstanbul'da doğmuştur. Şeyhülislâm Ebû İshak İsmâil Efendi'nin oğlu ve Şeyhülislâm İshak Efendi'nin kardeşi olan müellif, iyi bir öğrenim görmüştür. Müderrislik, kadılık görevlerinin yanı sıra Mekke ve Medine müfettişliği, fetva eminliği gibi hizmetlerde bulunmuştur. Sonraki yıllarda şeyhulislamlık görevine getirilmiş, bir süre bu makamda hizmet ettikten sonra çeşitli sebeplerle görevinden azledilmiştir. Sebebi kesin olarak bilinmemektedir fakat kaynaklar Esad Efendi'nin görevini dirayet ve doğrulukla yürüttüğü ifade edilmektedir. Şeyhulislam Esad Efendi

1753 yılında vefat etmiş, abası Ebû İshak Efendi'nin İstanbul'da yaptırdığı caminin hazîresine babasının ve ağabeyinin yanına defnedilmiştir.

Esad Efendi üç dilde şiir söyleyen, lugat, tefsir ve mûsiki sahalarında eser veren önemli bir şahsiyettir. Türk mûsiki tarihinin büyük şahsiyetlerinden ve devrinin tanınmış bestekârlarından biri olan Esad Efendi'nin dinî ve din dışı sahalarda ilâhi, beste, nakış, semâi, kâr ve şarkı formunda birçok eser yazmıştır. Esad Efendi'nin zamanımıza ulaşan mûsiki eserleri şunlardır: *Rast sofyan ilâhî, rast düyek ilâhi, nühüft saz semâisi, dügâh çenber beste, dügâh nakış sengîn semâi, dügâh nakış yürük semâi, arazbar nakış yürük semâi, hüseyinî nakış yürük semâi. İsfahan nakış yürük semâi, hicaz peşrevi, hicaz saz semâisi, nühüft peşrevi I (ağır düyek), nühüft peşrevi II (düyek)*. Eserleri ise şöyledir:

Dioan, Muhammet Nur Doğan tarafından hazırlanan tenkitli metninde beş na't, yedi kaside, bir terkihibend, bir müsemmen, beş tahmîs, üç murabba, kırk yedi tarih, 206 gazel, otuz sekiz nazım, on beş kıta, on bir rubâi, on beş beyit, on dokuz lugaz ve yirmi beş muamma yer almaktadır. Bunun dışında çeşitli mecmualarda "Lâmiyye", "Mîmiyye" ve "Nûniyye" adlı üç Arapça kasidesi bulunmaktadır. *Atrabül'âsâr fî tezkireti urefâi'l-edvâr*, XVII. yüzyıl ile XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yetişen bazı mûsikişinasların hal tercümesini ihtiva eder. Veled Çelebi (İzbudak) eseri sadeleştirip kısaltmış ve bazı ilâveler yaparak Mekteb Mecmuası'nda neşretmiştir. Ayrıca Hüseyin Sadeddin Arel de eseri bugünkü Türkçe ile ve tarihî bilgiler dışındaki ifadeleri çıkararak Musiki Mecmuası'nda yayımlamıştır. *Lehçetü'l-lugât*, Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya bir sözlük olan eser, Dîvânü lugâti't-Türk ve Terceman gibi ilk devirlerde yazılmış lugatlardan sonra Türkçe kelimeleri esas alan ilk Türkçe sözlüktür. 1725-1732 yılları arasında hazırlanan eser Sultan I. Mahmud'a sunulmuştur. *Tefsîrül'âyâti'l-musaddere bi-rabbînâ*, Peygamberlerin dualarına dair âyetlerin Arapça tefsiridir. *Risâletü'n-nasriyye* Zaferle ilgili âyetlerin Türkçe tefsiri olup I. Mahmud adına telif edilmiştir. Bunların dışında *İtbâku'l-Atbâk; Hulâsatü't-tebyîn fî tefsîri sûrei Yâsîn; Tefsîr-i Âyetü'l-kürsî* adlı eserleri kaynaklarda kayıtlıdır. *Bülbülname, Gülzâr-ı İbrâhîm* adlı eserleri kaynaklarda yer almaktadır fakat söz konusu eserler bugüne kadar ele geçmemiştir.⁴

Kültürel Kaynaklar: İlim, İlmî Tasnif ve İlimler Hakkında

İlim, "bilme, bilmek" gibi anlamlara gelen, Arapça 'aleme kökünden türeyen bir mastardır. Sözlüklerde "bilgi, bilgi, okuyarak öğrenilen bilgi, nazarî bilgi;⁵ bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat" gibi anlamlarla tarif edilmiştir. Günümüzde "bilim" yerine kullanılan bu kelime, "belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin" şeklinde de tanımlanabilir. İslâm kültüründe de günümüz anlamıyla ilâhî ve beşerî bilginin yanında bilim için de kullanılan kapsamlı bir terim olarak ifade edilmiştir.⁶ Bu yönüyle ilim kavramının sözlük ve ansiklopedilerde ifade edildiği gibi öncelikli olarak ilahi ve beşeri bilgiyle anlamlandırılmasının temel sebebi, şüphesiz *Kur'an-ı Kerim*'in, ilmin kaynağı olarak kabul görülmesinden kaynaklanmıştır. Bu bakımdan İslam filozofları başta olmak üzere bu kültür ve birikimle yetişmiş bir çok alim, kaynak alınan bu ilahi bilgiyi çeşitli

⁴ Doğan, Muhammed Nur (1995). Esad Efendi, Ebûishakzâde. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 11., ss. 338-340.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁵ Devellioglu, Ferit (2007). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

⁶ Kutluer, İlhan (2000). İlim. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 22., ss. 109-110.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

yollardan anlamaya ve bilimsel açıdan disipline etmeye çalışmış, bu durum tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi sistemlerin oluşmasına ortam hazırlamıştır.

İlahi terminolojinin aktarımı ve teşekkülünde temel alınan bu bilgi ve sistemler, beşeri ilimlerin yanında dil ve edebiyat üzerinde de etkisini göstermiştir. Nihai olarak bu etki ve etkileşimlerin oluşturduğu yekünü sistemimize etme çabaları, bilimsel disiplinlerin ihtiyaç ve gerekliliklerinden doğan muhtelif teşebbüsleri zorunlu kılmıştır. Bugünün ifadesiyle “gruplama, sınıflama”; bilimsel açıdan ifade edildiğinde alt dallara ayırma gibi anlamları karşılayan *ilmî tasnif*, disiplinler bilginin öncelikli adımı sayılabilir. Aristo başta olmak üzere, el-Kindi, İbn-i Rüşd, Farabi, İbn-i Haldun, el-Kudsi gibi pek çok filozof ve bilginlere ait, farklı ilim tasniflerinin varlığı bilinmektedir.⁷ Söz konusu tasnif çalışmalarında kaynak alınan tasniflerden biri de Taşköprülü-zâde'ye aittir. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm* adıyla kayıtlı olan eser, kapsamlı bir ilimler tasnifi ve bibliyografya disiplinini⁸ içermesi bakımından birçok alim tarafından kaynak alınmıştır. Bu sebeple *Seyhülislam Esad Efendi Divanı'nda* adı geçen bilimsel eserlerin dahil olduğu ilmî sınıflar, Taşköprülü-zâde'nin tasnifine göre düzenlenmiştir.

Gülistân, *Mahzenü'l-esrâr*, *Şeh-nâme* adlı eserlerin ilmî eser olmaması; *Haddâdî*, ve *Kirmânî*'nin eserlerinin ise *Telifat* şeklinde beyitlerde ifade edilmesi sebebiyle adı geçen eser ve ifadeler bu tasnifin dışında bırakılmıştır. Bu bakımdan Taşköprülü-zâde'nin tasnifi ile birlikte genel bir eser tablosu oluşturma ihtiyacı duyulmuştur. İlmiye sınıfına dahil olan şairlerin eserlerinde bilhassa rastlanılan bu ilmî kitapların, bilimsel çerçevede tespit, tasnif ve inceleme çalışmalarının yapılması; mevcut birikimi anlama, yorumlama ve aktarma açısından önem teşkil etmektedir. İlgili divanda tespit edilen ilmî kitapların Taşköprülü-zâde'nin tasnifine göre çalışmamıza yansıyan görüntüsü ile mevcut eserlerin genel tablosu bu bölümün alt başlıklarını oluşturmaktadır.

Miftahu's-Sa'ade'den Hareketle Esad Efendi Divanı'nda İlmî Kitap İsimlerinin Sınıflandırılması⁹

1) İBÂRÎ (LAFZÎ) İLİMLER

1.1. Nahiv

1.1.1. *El-Elfiyye*, İbn Mâlik et-Tâî

1.1.2. *El-Misbâh* [*el-Misbâh fî'n-nahv*] **Mutarrizî**

1.2. Belagat

1.2.1. *El-Mutavvel*, **Teftâzânî**

1.3. Tarih

1.3.1. *El-Egânî*, **Ebü'l-Ferec El-İsfahânî**

1.3.2. *İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân*, **Aynî, Bedreddin**

1.3.3. *Nefhü'l-Tîb*, **Makkârî, Ahmed b. Muhammed**

⁷ Çaldak, Süleyman (2005). Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtu'lulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine. *Firat University Journal of Social Science* C.15, S. 2, s. 117-118.

⁸ Kutluer, İlhan (2005). *Miftâhu's-saâde*. TDV *İslam Ansiklopedisi*. (c. 30., ss. 18.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁹ Çaldak, Süleyman (2005). Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtu'lulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine. *Firat University Journal of Social Science* C.15, S. 2, s. 117-118.

2) ZİHNÎ İLİMLER**2.1. Mantık**

2.1.1. *Eş-Şemsiyye*, Kâtibî, Ali b. Ömer

3) AYNÎ İLİMLER**3.1. Ulûmu'l-Hikmeti'n-Nazariyye [Ulûmu'r-Riyâziyye]: Mûsiki**

3.1.1. *Egânî*, Ebü'l-Ferec El-İsfahânî

3.2. Ulûmu's-Şer'iyye: Kelam

3.2.1. *Ez-Zevrâ ve'l-Havrâ*, Devvânî

3.2.2. *es-Saha'ifü'l-ilahiyye; Semerkandî*, Muhammed b. Eşref

3.3. Ulûmu's-Şer'iyye: Kıraat

3.3.1. *El-Kasîdetü'r-râ'iyye*, Hakanî

3.4. Ulûmu's-Şer'iyye: Hadis

3.4.1. *Kitâbü'l-Erba'în*, İbn-i Asâkir

3.5. Ulûmu's-Şer'iyye: Tefsir

3.5.1. *El-Bahrü'l-Muhit*, Ebû Hayyân el-Endelüsî

3.5.2. *El-Burhân*, Zerkeşî, Bedreddin

3.5.3. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Beyzâvî

3.6. Ulûmu's-Şer'iyye: Fıkıh¹⁰

3.6.1. *El-Behcetü'l-Verdiyye (Behcetü'l-Hâvî)*, İbnü'l-Verdi, Zeynüddin

3.6.2. *Menar*, Neseфі, Ebü'l-Berekât

3.6.3. *Usul*, Pezdevî, Ebü'l-Usr

3.6.4. *Dürerü'l-hükkâm*, Molla Hüsrev

¹⁰ Kutluer, İlhan (2005). Miftâhü's-saâde. TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 30., ss. 18.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Esad Efendi Divanı'nda Adı Geçen Eserlerin Genel Tablosu¹¹

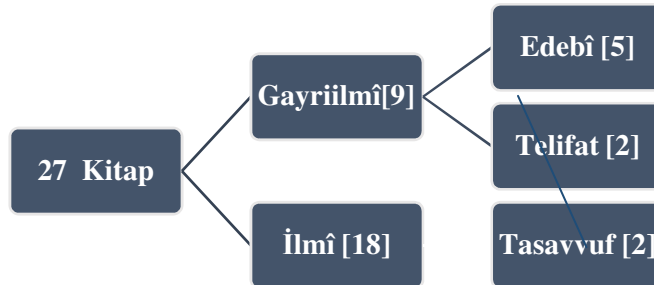
İLİMLER	ESER ADLARI	YAZAR ADLARI	*	**	***
BELAGAT	<i>Mutavvel*</i>	Teftâzânî	1	K8/13	Doğrudan
	<i>Behcetü'l-Verdiyye</i>	Z.İbnü'l-Verdî	1	K8/8	Dolaylı
	<i>Menar*</i>	Nesefî, Ebü'l-Berekât	2	K8/13	
				T41/19	Doğrudan
FİKİH	<i>Usul*</i>	Pezdevî, Ebü'l-Usr	1	K8/13	
	<i>Dürrer*</i>	Molla Hüsrev	1	K8/17	
HADİS	<i>Kitâbü'l-Erba'în</i>	İbn-i Asâkir	1	K8/18	Dolaylı
KELAM	<i>Zevrâ ve'l-Havrâ</i>	Devvânî	1	K8/15	Doğrudan
	<i>es-Saha'ifü'l-ilahiyye</i>	Semerkandî	1	T34/19	
KIRAAT	<i>Kasîdetü'r-râ'iyye</i>	Hakanî	1	K8/18	Dolaylı
MANTIK	<i>Şemsiyye*</i>	A.Kâtibi	1	K8/17	
				K8/6	
MUSİKÎ	<i>Egânî</i>	Ebü'l-Ferec El-İsfahânî	3	T34/19	
				T41/18	
	<i>Elfiyye*</i>	İbn Mâlik et-Tâî	1	K8/6	
NAHİV	<i>Mısbâh*</i>	Mutarrizî	1	K8/12	
				K8/6	
	<i>Egânî</i>	Ebü'l-Ferec El-İsfahânî	3	T34/19	Doğrudan
				T41/18	
TARİH	<i>İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân</i>	Aynî, Bedreddin	1	K8/10	
	<i>Nefhü'-Tîb</i>	Makkarî	2	K8/9	
				T41/18	
TECVÎD	<i>Kasîdetü'r-râ'iyye</i>	Hakanî	1	K8/18	Dolaylı
	<i>Bahrü'l-Muhit</i>	Ebü Hayyân el-Endelüsî	2	K8/20	Doğrudan
				TH3/1	
	<i>Burhân*</i>	Zerkeşi, Bedreddin	2	K8/14	Dolaylı
TEFSİR				T34/15	
	<i>Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*</i>	Beyzâvî	2	K8/12	Doğrudan

¹¹Tabloda yer alan kısaltmalar şöyledir: [K: Kaside], [T: Tarih], [TH: Tahmis], [L: Lugaz], [G: Gazel]

				T34/12	
				K8/8	
	<i>Gülistân</i>	Sa'dî Şirâzî	2	K8/21	
				T41/8	
	<i>Baharistân</i>	Abdurraman-ı Câmî	1	K8/7	
EDEBÎ	<i>Keşkûl</i>	B.el-Âmilî	1	T41/19	
	<i>Mahzenü'l-esrâr</i>	Nizâmî-i Gencevî	1	L5/1	
	<i>Şeh-nâme</i>	Firdevsi	1	G147/6	
	<i>Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâihu'l-Celâl</i>	Necmeddîn-i Kübrâ	1	K8/9	Doğrudan
TASAVVUF	<i>Fütûhâtü'l-Mekkiyye*</i>	İbn-i Arabî	1	K8/18	
	<i>Haddâdî</i>	Haddâdî	1	K8/16	
TELİFÂT	<i>Kirmânî</i>	Kirmânî	1	K8/16	
DİĞER	<i>Ma la yûsag*</i>			K8/19	

Taşköprülüzâde'nin Tasnifi, Genel Tablo ve *Divan'* da Adı Geçen Kitaplar

Taşköprülü-zade'nin *Miftahu's-saade* adlı eserinden hareketle ilgili divanda adı geçen eserler ilimlere göre sınıflandırılmıştır. Burada amaç, müellifin vakıf olduğu sahaları ilmî çerçevede tespit ve tasnif etmektir. Divanda yer alan kitap isimlerinin çoğunun medreselerde okutulan kitapları ihtiva etmesi, söz konusu sınıflandırmanın tercih edilmesinde etkili olmuştur. *Gülistân*, *Mahzenü'l-esrâr*, *Şeh-nâme* adlı eserlerin ilmî eser olmaması; *Haddâdî*, ve *Kirmânî*'nin eserlerinin ise *Telifat* şeklinde beyitlerde ifade edilmesi sebebiyle adı geçen eserler ve ifadeler bu tasnifin dışında bırakılmıştır. Bunun dışında Ebü'l-Ferec El-İsfahânî'nin *El-Egani* adlı eseri muhtevası bakımından tarih ve musiki ilimlerinin her ikisine de dahil edilmiştir. Bahâeddin el-Âmilî'nin *Keşkûl* adlı eseri, müşterek mevzuları ihtiva eden antolojik yapıda bir eser olması bakımından sınıflandırmaya dahil edilmemiştir. Genel hatlarıyla bir antolojik (*Keşkûl*), üç edebi (*Gülistân*, *Mahzenü'l-esrâr*, *Şeh-nâme*), iki telifat (*Haddâdî*, *Kirmânî*) ilmî tasnifte yer almamaktadır. Fakat Haddadî ve Kirmânî'nin telifatlarına, müelliflerin tanıtıldığı bölümde ayrıca yer verilmiştir.

Genel tablo divanda adı geçen eserlerin tamamının yer aldığı tablodur. Bu tabloda divanda doğrudan ya da dolaylı olarak ifade edilen eserler yer almaktadır. İlimlerin alfabetik olarak sıralanmasıyla oluşturulan tablonun sonunda edebi, tasavvufi ve telifat bölümleri oluşturulmuştur. İlgili bölümlerin ilim olmaması sebebiyle bu

bölümler, alfabetik düzenin dışında bırakılmış, ilgili eserler, tablonun sonuna eklenmiştir. Sütunlarda yer alan semboller şu şekildedir: "*" işaretiyle yer alan bölüm, divanda eserlerin kaç kez geçtiğini; "****" sütunu beyitlerin nazım şekilleri ve beyitin divandaki konumunu, "****" sütunu ise kitap isimlerinin beyitlerde nasıl geçtiğini göstermektedir. Tablonun eser adları sütununda yer alan bazı eserlerin sonunda "*" işareti yer almaktadır bu, adı geçen eserin medreselerde okutulduğu ile ilgili bilgiyi ifade etmektedir. Eser adı adlı sütunda kayda alınan eser adları, İslam Ansiklopedisi'nde ifade edilen haliyle başka bir ifadeyle tam künye ile yazılmıştır. Yazar adı adlı sütunda yer alan isimler ise kısaltılarak okuyucuya sunulmuştur. Fakat müelliflerin tanıtıldığı bölümünde yazar adları tam künye ile verilmiştir.

Muhteva sebebiyle Hakanî'nin *Kasîdetü'r-râ'iyye* adlı eseri, hem kıraat hem de tecvîd; Ebü'l-Ferec El-İsfahânî'nin *Eganî* adlı eseri ise hem tarih hem musiki bölümüne dahil edilmiştir. Tanık beyitlerde toplam 34 kez adı geçen eserlerin, 28'i doğrudan, 6'sı dolaylı olarak, (müelliflerin adlarının anılması yoluyla) ifade edilmiştir. Müelliflerin isimlerinin beyitlerde farklı kitap isimleriyle yahut kitap isimlerinin kullanıldığı belli başlı kelimelerle birlikte kullanılması söz konusu müellif isimlerinin, adı geçen müellifin eserine gönderme yapıldığı yönünde bir düşüncenin oluşmasına sebep olmuştur. Keza bu noktada tespit edilen beyitlerin çoğunda "oku, nüsha, ders..." gibi ifadelerin kullanıldığı gözlenmiştir. Kitap isimleri doğrudan ya da dolaylı olarak şu şekilde geçmektedir:

DOĞRUDAN OLARAK İFADE EDİLEN KİTAPLAR

Eser Adları	Eserlerin Beyitlerdeki Görünümü
Mutavvel	"Mutavvel nüshasın..."
Menar	"...Menâra bed'idüp..." "...ders-i Menâr..."
Usul	"Usûl ile Menâra bed'idüp..."
Zevra ve'l Havra	"...nüsha-i Havra vü Zevrâyı"
es-Saha'ifü'l-ilahiyye	"Cenâh-ı revzeni bahş-itdirüp Sahâyifden"
Şemsiye	"...Şemsiyye ebhâsın..." "Egânîden murahhas kıldı..." "...Egânî okutdı ihvâna..."
Egani	"Sebak-hân-ı Egânî oldı..."
Elfiyye	"...Elfiyye nazmın itdirüp ezber"
Mısbah	"...zû-ı Mısbâh-ı münîr..."
İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân	"Gehî Târih-i 'Aynî..." "...Nefhü't-tîb-i ikrâ eyleyüp..."
Nefhü't-tîb	"...Nefhü't-tîbe kıldı..."
Bahrü'l-Muhît	"Bahr-ı muhît şevk-i..."

Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't- Te'vîl	"Muhît ü bahr-ı râ'ik dersin..." "...sefîdi-yle rûh-i Beyzâvî" "...Tefsîr-i Beyzâvîye..." "...ders-i Gülistân"
Gülistân	"...erbâb-ı dânişle Gülistânı" "Gülistân ile Nefhü't-tîb-i ikrâ..."
Bahâristân	"Kıraat eyleyüp gül Ravzatü'l-ahyârı"
Keşkül	"...okur Keşküli ezber..."
Mahzenü'l-esrâr	"...kim Mahzenü'l-esrârdır"
Şeh-nâme	"Şeh-nâme-i ruhunda..."
Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâihu'l- Celâl	"Fevâiyih ile Nefhü't-tîbe kıldı..."
Fütühâtü'l-Mekkiyye	"Okutdı ... Fütuhât ile Hâkânî"
Dürer,	"Dürer dersin okurken..."
Ma la yüsag	"...mâ-lâ-yüsag dersin feragat..."

DOLAYLI OLARAK İFADE EDİLEN KİTAPLAR

Behçetü'l-Verdiyye	"Kitâb-ı İbn-i Verdiden..."
Kitabü'l-erbain	"İbn-i 'Asâkir nüshasın..."
Kasidetü'r-raiyye	"...şâhîye ... ile Hâkânî"
Burhan	"Kitâb-ı Zer-keşî dersiniñ..." "...Zerkeşî o tezhîbe"
Haddadî, Kirmânî	"...te'lîfât-ı Haddâdî ve Kirmânî"
Abdurrahman-ı Camî	"...ebhas-ı Camî",

Yukarıdaki tabloda yer alan eserlerin doğrudan ya da dolaylı olarak belirlenmesinde başvurulan ölçüt, eser isimlerinin birebir ifade edilmesi yönündedir. Burada göz ardı edilmemesi gereken durum, ansiklopedik kaynaklarda tam künye ile belirtilen kitap isimlerinin divanlarda aynı adla ifade edilmeyeceğidir. Nihai olarak ortak ya da benzer kelime ve tamlamaların kullanımından doğan bazı ifadeler, kitap isimlerinin doğrudan anıldığı yönünde bir yaklaşımın oluşmasına sebep olmuştur. Dolaylı olarak ifade edilen kitap isimlerinde, tabloda görüldüğü üzere tanık beyitlerde adı geçen şahsiyetlerin bilhassa "oku, nüsha, telifat ve kitap" ifadeleriyle birlikte anılması, yine bu şahsiyetlerin eserlerine yahut meşhur olan herhangi bir eserine gönderme yapıldığı yönünde bir yorumun haklı taraflarını ortaya koymaktadır. Tefsir ilminde hatrı sayılır bir üne sahip olan Beyzavî'nin *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* adlı eseri ise, şairin adıyla bütünleşmiş olması sebebiyle doğrudan olarak ifade edilen kitap isimleri arasına dahil edilmiştir. *Mısbah* adlı kitap, beyitte aynı adla ifade edilmiş olmasından kaynaklı doğrudan olarak ifade edildiği düşünülmüştür. Fakat burada

ifade edilen kelimenin gerçek anlamıyla ilintili çağrışımlar barındırdığını da ifade etmek gerekir.

İlmî sahalarda kullanım sıklığı çerçevesinde istatistik yapmak gerekirse; tarih 7, tefsir 6, fıkıh 4, musiki 3 yerde geçmektedir. Böylelikle söz konusu ilmî sahalarda kaleme alınmış eserlerin yoğunlukta olduğu sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Bir üst tabloda gayriilmî olarak nitelendirilebilecek, edebî ve tasavvufî kitapların divanda ifade edilme sıklığı edebî eserlerin 5, tasavvufî eserlerin ise 2 yerde geçmesi dikkate değer bir bilgidir. Böylelikle müellif, eserini bina ederken ifade ettiği ilmî kitapların yanında edebî kitaplardan da bahsetmiştir denilebilir. Haddâdî ve Kirmânî'nin ilmîye sınıfına dahil şahsiyetler olması sebebiyle müelliflerin tespit edilebilen eserlerinin tamamı genel olarak incelendiğinde adı geçen şahsiyetlerin *telifatlarının* ilmî yoğunlukta olduğu görülmüştür. Tablonun değerlendirilmesinde kayda değer diğer bir bilgi ise bazı kitap isimlerinin birden çok yerde anılmasıdır. Nitekim *Egânî 3, Nefhü'-Tîb 2, Bahrû'l-Muhit 2, Burhân 2, Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl 2, Menar 2* olmak üzere toplamda 13 yerde tekrarlı olarak geçmektedir. Medreselerde okutulan tabloda yer aldığı gibi; *Burhân, Dürer, Elfiyye, Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl, Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Menar, Mısâh, Mutavvel, Şemsiyye ve Usul* adlı kitaplardır. Bu yönüyle, 1 belagat, 2 fıkıh, 1 mantık, 2 nahiv, 2 tefsir, 1 tasavvuf, 1 dürrer olmak üzere toplamda on eser tespit edilebilmiştir. Tabloda dikkat çeken bilgilerden bir diğeri ilgili divanda yer alan 8. kaside hakkındadır. Nitekim "*Der-Vasf-ı Şeyhü'l-İslam 'Abdu'llah Efendi*" başlığıyla kayıtlı olan kasidede müellif, adı geçen ilmî eserlerin çoğunu bu kasidede vermiştir. 38 beyitten oluşan kasidenin 16 beyti, ilmî eserleri ihtiva etmesi bakımından dikkat çeker. Şeyhülislam Abdullah Efendi'ye ithaf edilen bu kasidede yer alan ilmî eserler, çiçekler vasıtasıyla konuşturulmuştur. İnsan hüveyeti verilen ilmî eserlerin, her bir beyitte farklı bir çiçekle yer alması yine dikkate değer bilgiler arasındadır.

Tablolarda kısmî olarak yer almayan bazı bilgileri burada açıklamak gerektiği düşünülmektedir. Nitekim, *Usul* adlı kitabın meşhur sayılabilecek iki şahsiyet tarafından aynı adla yazılmış olması bu durumlardan biridir. Pezdevî ve Cessâs tarafından kaleme alınan bu eserlerden hangi müellif aracılığıyla bahsedildiği beyit içerisinde tespit edilememiştir. Fakat Pezdevî'nin aynı adlı eserinin medreselerde okutulmuş olması hasebiyle tercih edilmiş olması muhtemel düşünceler arasındadır. Kirmânî'nin yalnızca *telifat* ifadesiyle tanık beyitte yer alması yine aynı sorunu gündeme getirmiş, bu noktada, *Tacü'l-kurra* ya da *Şemsettin Kirmânî'nin* olup olmaması yönünde tereddütler yaşanmıştır. Bu sebeple her iki ihtimal dikkate alınarak, kitap ve müellif isimlerine, müelliflerin tanıtıldığı ilgili bölümde yer verilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu divanda başta *Kuran-ı Kerîm* olmak üzere *İncil, Tevrat, Zebur* adlı dini kitaplar taranmış, fakat yalnızca *Kuran-ı Kerîm'in Mushaf* adıyla ifade edildiği gözlenmiştir. Yine tanık beyitlerde; "*nuru'l-ayn dersi...*", "*dibace-i Melahat...*", "*Akadidden Celale...*", "*Kitab-ı Gülşen-i tevhid...*", "*...ma-la yüsag...*" şeklinde kullanılan ifadelerin, kitap isimleri olduğu düşünülmektedir. Fakat söz konusu ifadeler hakkında bilgi tespit edilememiştir.

İlimler Hakkında

Seyhülislam Esad Efendi Divanı'nda belagat, fıkıh, hadis, kelam, kıraat, mantık, musiki, nahiv, tarih, tefsir gibi ilmî sınıflara dahil olan yaklaşık 17 ilmî kitap ismi tespit edilmiş, bu bölümde söz konusu kitapların dahil olduğu ilmî sınıflar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Belagat, sözlükte “sözün fasih ve açık seçik olması” anlamında masdardır. Terim olarak ise biri “meleke”, diğeri “ilim” olmak üzere iki mânada kullanılmıştır. Meleke olarak belâgat, sözün, fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olmasıdır. Diğer bir söyleyişle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. İlim olarak ise düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen belâgat, meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç fenne ayrılır. Bağımsız bir ilim olarak kabul görülene kadar belagat, bedî, belâgat, beyân, delâilü'l-i'câz, fennü'l-kavl, fesahat, meânî, mecaz, nakdü's-şî'r, ulûmü'l-belâga gibi değişik isimlerle anılmıştır.¹²

Fıkıh, sözlükte “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak, bir şeyin hakikatini bilmek ve akletmek” gibi anlamlarda kullanılır. İmam Şâfiî'ye nisbet edilen, “Fıkıh, dinin amelî hükümlerini muayyen delil ve kaynaklarından çıkararak elde edilen bilgidir” şeklindeki tarif, yaygın tanımlar arasındadır denilebilir. Ahvâlü's-şahsiyye” (şahıs hukuku), “münâkehât-mufârekât” (aile hukuku), “ukûd ve iltizâmât” (borçlar hukuku), “cinâyât” (ceza hukuku), “düstûr” veya “nizâmü'l-hükm” (anayasa hukuku) fıkıhın alt dallarını oluşturmaktadır. Bu yönüyle fıkhı mutlak anlamda hukuk bilgisi, fakihe de hukukçu anlamı yüklenip klasik fıkıh teriminin Türkçe'de “İslâm hukuku”, Arapça'da “el-fikhü'l-İslâmî” olarak kabul görülmüştür.¹³

Hadis, hadîs kelimesi tahdîs masdarından türemiş bir isim olup “haber” anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden bu terim; hadisleri tespit, nakil ve anlamaya yönelik bir ilimdir. Hadislerde ahlâkî faziletler, mânevî ve ruhî gelişimi sağlayacak kurallar, düzenli bir aile hayatı için gerekli olan davranış biçimleri, insanlar arasında içtimaî ve ticarî münasebetleri düzenleyen hükümler vb. konularda geniş bilgi bulunmaktadır. Hadis ilminin teşekkülünde ise hadisin kaynağı, râvi sayısı, sıhhat derecesi, senedinde kopukluk bulunmaması, senedinde kopukluk bulunması ve râvisinin kusuru gibi ölçüler dikkate alınmış, söz konusu bilgiler kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.¹⁴

Kelâm, İslâm dininin ana ilkelerini konu edinen ilimdir. Kelimenin çoğulu olan kelâm sözlükte “yaralamak, etkilemek” anlamındaki kelm kökünden türemiş bir isim olup “bir fikri tam olarak anlatan söz” demektir. Kelâm ilmi konusu, amacı ve ekolleri dikkate alınarak farklı şekillerde tanımlanabilir. Buna göre “Allah'ın zâtından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibarıyla kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir”. İbn Haldûn'un da kelâmı, “inanç esaslarını aklî delillerle tartışarak üstün kılmaya ve akaid alanında Selef ile Ehl-i sünnet yolundan yüz çeviren bid'atçıları reddetmeye dair bilgileri içeren ilim” diye tanımlamıştır. Kısaca kelâm, insanlara doğru inanç ve isabetli davranışlardan oluşan hidayeti açıklamak, dünyada erdemli yaşamak, âhirette ebedî mutluluğa ulaşmalarına yardımcı olmak gibi yüce bir hedefi amaç edinir.¹⁵

Kıraat, Kur'ân-ı Kerîm'in temel özelliklerinden biri de güzel sesle ve kendine has eda ile okunan bir kitap olmasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in okunuş keyfiyeti, kıraat âlimlerine nisbet edilen okuyuşlar, bunlarla ilgili ilim dalına ise Kıraat ilmi denmektedir. Sözlükte kırâat “okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek” anlamında masdar; “sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilâvet etme anlamında isimdir. Aynı kökün kur'ân şeklinde gelen masdarı da kırâat ile eş anlamlıdır.

¹²Kılıç, Hulusi (1992). Belagat. TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 5., ss. 380.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

¹³Karaman, Hayrettin (1996). Fıkıh. TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 13., ss. 1-14.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁴Kandemir, M. Yaşar (1997). Hadis. TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 15., ss.27-64.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁵ Yavuz, Yusuf Şevki (2002). Kelâm. TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 25., ss.196-203.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Taşköprizâde, “Mütevâtir ihtilâf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm’in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır” diye tarif eder. Kıraat ilminin “kârî, kurrâ, mukrî, mübtedî, mütevassıt, müntehî, râvi, rivâyet, tarîk, vecih” gibi terimler çeşitli kaynaklarda geçmektedir. Üç imamın kıraatini öğrenen kişiyi mübtedî, kıraatlerin çoğunu ve meşhur olanlarını okuyan kişilere müntehî, dört veya beş kıraati ifrad tarikiyle bilene de mütevassıt denmiştir. İlk dönemde ashabin Kur’an kıraati konusunda geniş bilgisi olanları kurrâ diye anılmıştır.¹⁶

Mantık, Düşünme faaliyetinde zihni hatalardan koruyan, doğru düşünmenin kurallarını, ölçülerini ve yöntemlerini gösteren ilim yahut sanatın adıdır. Sözlükte “konuşmak” anlamına gelen Arapça nutk kökünden türetilmiştir. İslâm mantıkçıları, genellikle mantığı “bilinenden bilinmeyeninde elde edilmesine vasıta olan ilim; “kurallarına uyulduğunda zihni hataya düşmekten koruyan bir fen”; “insanı fikrin sahihini fâsidinden ayırmaya muktedir kılacak kuralları veren alet ilmi” şeklinde tanımlamışlardır. Mantık, hataya düşmenin mümkün olduğu bütün durumlarda düşünme gücünü doğru yöne sevkedecek imkânları kapsayan bir sanat, akılla bulunup ortaya çıkarılmaya elverişli olan her bilgi konusunda kişiyi yanlıştan koruyacak şeyleri öğreten bir tekniktir. Bu noktada mantık hem ilim hem de yöntem olarak ele alınmıştır. Buna göre mantık biri teorik, diğeri pratik olmak üzere iki özelliğe sahiptir denilebilir.¹⁷

Musikî, Mûsiki (müzik) kelimesinin kaynağı hakkında değişik görüşler arasında en yaygın olanı Latince musicaya dayandığını ileri süren görüştür. Eski Yunanca’daki mousikéden (mousa) geldiği kabul edilen musicanın kökü ise müz (muse) kelimesidir. Terim birçok milletin dilinde Latince’sine benzer kelimelerle karşılanmış, Arapça’da mûsikâ; Farsça ve Türkçe’de mûsikî şeklinde seslendirilmiştir. Mûsikinin tarih boyunca birçok tanımı yapılmıştır. Pisagor’a göre “birbirine benzemeyen çeşitli seslerden meydana gelen konser”, İbn Sînâ’ya göre “birbiriyle uyumlu olup olmadığı yönünden sesleri ve bu sesler arasındaki zaman sürelerini araştıran riyâzî bir ilim” dir. Abdülkâdir-i Merâgî ise mûsikiyi “ikâ’ devirlerinden biriyle tertip edilip kulağa yumuşak gelen nağmelerin bir araya getirilmesi” şeklinde tanımlamıştır.¹⁸

Nahiv, Arapça gramerinin söz dizimi kuralları ile i’rab bölümünü kapsayan ilimdir. Sözlükte “yönelmek, izini takip etmek” anlamındaki nahv kelimesi isim olarak “yön, taraf, yol” mânasına gelir. Nahiv konusunda üzerinde durulması gereken en önemli kavramlardan biri i’rabdır, zira i’rab bu ilmin özünü teşkil eder. Kadîm dilciler nahvi geniş mânasıyla gramer karşılığı olarak anlamışlardır. Nahiv kitaplarında nahvin tanımına genellikle yer verilmemiş, yer verenler de bilimsel bir tanım yapmaktan çok felsefî yaklaşımlarını yansıtmışlardır. Bugün nahiv söz dizimi, cümle bilimi, sentaks terimleriyle karşılanır ve dil bilgisinin söz dizimi kurallarıyla i’rab olgusuna ilişkin kısmını içerir. Bu bakımdan nahvin konusu terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, i’rab olgusu, âmiller, mâmuller, i’rab alâmetleri, mu’reb ve mebnîler gibi meseleleri kapsar.¹⁹

Tarih, Toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan bilim dalı ve bu

¹⁶ Birışık, Abdülhamit (2002). Kıraat. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 25., ss.426-433.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁷ Emiroğlu, İbrahim (2003). Mantık. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 28., ss.18-28.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁸ Özcan, Nuri-Çetinkaya, Yalçın (2006). Mûsiki. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 31., ss.257-261.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁹ Durmuş, İsmail (2006). Nahiv. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 32., ss.300-306.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

dalda yazılan eserlerin ortak adıdır. Târîh (te'rîh) "aya göre vakit tayin etmek, bir olayın meydana geldiği günü ve yılı, bunların rakamla yazılışını, bir şeyin oluş zamanını ve olaylar dizisini tesbit etmek" gibi çok geniş mânalara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde yer almayan tarih kelimesi, Yemen'de Kahtânî Arapları'nca İslâm öncesi dönemde kullanılan bazı tabletlerde tesbit edilmiş, Kuzey Arapçası'na Hz. Peygamber döneminden sonra buradan girmiş, Farsça ve Türkçe'ye Arapça'dan geçmiştir.²⁰

Tecvîd, Sözlükte "bir şeyi güzel ve sağlam yapmak, onu süslemek" anlamındaki tecvîd kelimesi için "ifrat ve tefrite kaçmadan sıfatlarına uygun şekilde harfleri mahreçlerinden çıkarmak", "Kur'an harflerinin mahreç ve sıfatlarının konu edildiği ilim", "Kur'ân-ı Kerîm'i harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edip vakıf, vasıl, sekte vb. tilâvet kurallarına uyararak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilim" gibi tanımlar yapılmıştır. Tecvidin başlıca konuları arasında harflerin mahreç ve sıfatları, lâm-ı ta'rîf, tenvin, sâkin nûn ve sâkin "mîm" in okunuşuyla ilgili kurallar, idgam, med ve hükümleri, "râ"nın okunuşuna dair kurallar, kalkale, zamir, lafzattullahın okunuşu, sekte, Kur'an okurken ortaya çıkabilecek hatalar, mânaya uygun biçimde sesin yükseltilip alçaltılması ve tilâvet âdâbı gibi hususlar yer alır.²¹

Tefsir, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini açıklamayı ve yorumlamayı ifade eden terim; Kur'an âyetlerini yorumlama ilmi ve bu alandaki eserlerin ortak adıdır. Sözlükte "açıklamak, beyan etmek" anlamındaki fesr kökünden türeyen tefsir "açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'in yorumu için fesr ve aynı anlamda tefsire kelimeleri kullanılırsa da tefsir yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in yorumu hakkında tefsir dışında "te'vil, tebyin, beyan, tâlim, tafsil, tasrif, i'rab, şerh, tavzih" gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Ebû Hayyân el-Endelüsî'ye göre "Tefsir Kur'an lafızlarının söyleniş keyfiyetinden, lafızların müfred ve terkip halindeki delâletlerinden ve hükümlerinden, terkip halinde iken ortaya çıkan mânalarından bahseden ilim dalıdır"; Cürçânî'ye göre ise tefsir âyetin mânasının, onunla ilgili kıssaların ve sebep-i nüzûlünün anlama çok açık biçimde delâlet eden kelimelerle açıklanmasıdır şeklinde tanımlanmıştır.²²

İlmi Kitaplar, Müellifler ve Tanık Beyitler Hakkında

Belagat

El-Mutavvel, Teftâzânî²³, Asıl adı, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'dir. 1322'de Horasan'da doğdu. 1390 yılında vefat etti. Kaynaklarda çok yönlü alim olduğu hakkında bilgiler yer almaktadır. *el-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân (Şerhu Telhîşî'l-Miftâh, eş-Şerhu'l-mutavvel, el-Mutavvel şerhu Telhîşî Miftâhî'l-'ulûm)*. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabının belâgat ilmine dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvîni tarafından *Telhîşü'l-Miftâh* adıyla telhis edilip yeniden düzenlenmiş biçiminin şerhidir.

²⁰Fayda, Mustafa (2011). Tarih. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40., ss.30-36.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

²¹Çetin, Abdurrahman (2011). Tecvid. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40., ss.253-254.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

²²Birişik, Abdülhamit (2011). Tefsir. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40., ss.281-290.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

²³ Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâgatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvîni'nin kaleme aldığı *Telhîşü'l-Miftâh* üzerine Teftâzânî tarafından yazılan şerh.

Osmanlı devrinde medreselerde ders kitabı olarak okutulan *el-Muṭavvel* son dönemlerde de önemini korumuştur. İstanbul ruûsunu elde edebilmek için yapılan imtihanlarda *el-Muṭavvel*'den ibare seçildiği bilinmektedir. *el-Muṭavvel* üzerine Hâşiye [Ta'likât] 'ale'l-Muṭavvel (Hâşiyetü'l-Muṭavvel) adıyla pek çok hâşiye ve ta'lik yazılmıştır.²⁴ Eserin Seyyid Şerif Cürçani, Ebu'l-Kasım el-Leysî es-Semerkindî ve Siyâlkûtî tarafından yapılan hâşiyeleri ve Hasan Çelebi tarafından yazılan şerhi meşhurdur.²⁵

*Mutavvel nüshasının çün sero-i bâlâ eyleyüp tekmil
Usûl ile Menâra bed'idüp devşirdi dâmâmı*

K8/13

Servi boylu sevgili Mutavvel nüshasını tamamlayınca eteklerini toplayarak Usul ile Menar'a [kitabına] başladı.

Fıkıh

El-Behcetü'l-Verdiyye (Behcetü'l-Hâvî), İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Asıl adı, Ebû Hafı Zeynüddin Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî'dir. Tarih, fıkıh, dil ve edebiyat âlimi, mutasavvıf bir şairdir. 1292'de Kuzey Suriye'de doğdu. Maarrî, Bekrî ve Kureşî nisbeleriyle de anılır. Özellikle Şafîi fıkıhı başta olmak üzere, tefsir, dil ve edebiyat gibi alanlarda devrin önemli isimleri arasındadır. 19 Mart 1349 tarihinde Halep'te vefat etmiştir. *Dîvân; Lâmiyyetü (Naşihatü / Vaşıyyetü)'l-ihvân ve mürşidetü'l-hullân; Tetimmetü'l-Muhtaşar fî ahbâri'l-beşer (Târîhu İbni'l-Verdî); Elfiyyetü İbni'l-Verdî fî ta'bîri'l-menâmât (fî ta'biri'r-rü'yâ) (el-Elfiyyetü'l-Verdiyye); et-Tuḥfetü'l-Verdiyye fî Müşkileti'l-i'râb (fî 'ilmi'l-'Arabıyye); el-Behcetü'l-Verdiyye (Behcetü'l-Hâvî); Maḳâmâtü İbni'l-Verdî; el-Kevâkibü's-sâriye fî mi'eti câriye* adlı eserleri mevcuttur. *El-Behcetü'l-Verdiyye (Behcetü'l-Hâvî)* Abdülgaffâr el-Kazvî'nin Şafîi fıkıhına dair el-Hâvî's-şagîr adlı eserinin manzum hale getirilmiş şekli olup birçok defa basılmıştır.^{26/27}

*Kitâb-ı İbn-i Verdîden sebak-hân eyleyüp evvel
Okutdı soñra tıfl-ı goncaya ders-i Gülistanı*

K8/8

İbn-i Verdî'nin önce ders kitabını okutup sonra tıfl-ı goncaya Gülistan'ı okuttu.

Menârü'l-envâr, Nesefî, Ebü'l-Berekât, Asıl adı Ebü'l-Berekât Hâfızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'dir. Hanefî mezhebinin klasik sonrası döneminde çok etkili olan önemli alimlerdenidir. 1223'de Buhara'da doğdu. 1310 yılında öldüğü düşünülmektedir. Uzun yıllar medresede hocalık yapmış, temel İslâm ilimlerinin hemen her dalında eser vermiştir. Başarısının temelinde, İslâmî ilimlerin çeşitli dallarına ait bilgileri özellikle medrese öğrencileri için sistematik biçimde özetlemesi yatmaktadır.²⁸ Müellifin *Menârü'l-envâr* adlı eseri fukaha metoduyla yazılmış en önemli Hanefî usul kitaplarından biri olan Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüşûl*'ünden ihtisar edilmiştir. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Menâr*'ını meşhur kılan

²⁴ Özen, Şükrü (2011). Teftâzânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40., ss. 299-308.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

²⁵ Babür, Yusuf (2018). Kitaba Medhiye: Sünbülzade Vehbi ve Esami-i Küttüb Kasidesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, C. 4, S.:1, s. 77.

²⁶ Durmuş, İsmail - Ergin, Ali Şakir (2000). İbnü'l-Verdî, Zeynüddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 21., ss. 239-240.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

²⁷ İbnü'l-Verdî'nin Şafîi fıkıhına dair kaleme aldığı *el-Behcetü'l-Verdiyye* adlı eseri pek çok kez basılmıştır. Bu bakımdan tanık beyitte geçen *Kitâb-ı İbn-i Verdî* ifadesiyle adı geçen esere işaret edildiği düşünülmektedir.

²⁸ Bedir, Murteza (2006). Nesefî, Ebü'l-Berekât. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 32., s. 567-568.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

husus ise bütün fıkıh usulü konularını özet halinde veren kullanışlı bir metin olmasıdır. Asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan Menârü'l-envâr üzerinde şerh, hâşiye, ihtisar ve tercüme olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır.²⁹

*Mutavvel nüshasın çün serv-i bâlâ eyleyüp tekmi
Usûl ile Menâra bed'idü devşirdi dâmânı*

K8/13

Servi boylu sevgili Mutavvel nüshasını tamamlayınca eteklerini toplayarak Usul ile Menar'a [kitabına] başladı.

*Uzattı kâmeti serv okuyup ders-i Menâr anda
Kalender-veş okur Keşkûli ezber lâle-i hamrâ*

T41/19

Servi, orada Menar dersini okuyup boyunu uzattı, kırmızı lale ise kalenderler gibi Keşkuli'yi okuyup ezberledi.

Usulü'l-Pezdevî, Pezdevî, Ebü'l-Usr, Asıl adı, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî'dir. Hanefî fakihî ve Hanefî fıkıh usulü müellifidir. 1010 yılında Buhara'da (Pezde) doğmuştur. 1089 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir. Kaynaklarda hayatıyla ilgili çok az bilgi bulunur. Bunların arasında meşhur alimlerden ders aldığı; Hanefî fıkıh literatüründe genellikle Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî ve eserlerinde zor bir üslûp kullanmasından kaynaklı "Ebü'l-Usr" lakaplarıyla anıldığı gibi bilgiler yer almaktadır. *Uşûlü'l-Pezdevî*, fıkıh usulüne dair eseridir. Kütüphane kayıtlarında ve son dönem literatüründe daha çok *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl* adıyla bilinen eserin bu isminin sonraki bir yakıştırma olması muhtemeldir. Kütüphanelerde yüzlerce yazması bulunan *Uşûlü'l-Pezdevî* birçok defa basılmıştır.³⁰

*Mutavvel nüshasın çün serv-i bâlâ eyleyüp tekmi
Usûl ile Menâra bed'idü devşirdi dâmânı*

K8/13

Servi boylu sevgili Mutavvel nüshasını tamamlayınca eteklerini toplayarak Usul ile Menar'a [kitabına] başladı.

Usulü'l-Fıkh, Cessas, Asıl adı, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî'dir. Hanefî fakihî ve müfessirdir. 917'da İran'ın eski yerleşim merkezlerinden Rey'de doğdu. Bu sebeple Râzî nisbesiyle, mesleğinden dolayı da Cessâs (kireççi) lakabıyla anılır. Zamanında Bağdat'ta en büyük Hanefî âlimi kabul edilen Cessâs 981'de vefat etti.³¹ *Usulü'l-Fıkh*, Cessâs'ın fıkıh usulüne dair eseridir. Asıl adı *el-Fuşûl fi'l-uşûl*'dür. Kerhî'nin, Hanefî imamlarınca ortaya konulan görüşlerin dayandığı ilke ve kuralları tespit amacıyla kaleme aldığı risâle Hanefî/fukaha metoduna göre yazılmış fıkıh usulüne dair kitaplar arasında günümüze ulaşan ilk eserdir.³²

²⁹ Koca, Ferhat (2004). Menârü'l-Envâr. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 29., s. 118-119.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

³⁰ Koca, Ferhat - Bedir, Murteza, (2007). Pezdevî, Ebü'l-Usr. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 34., ss. 264-266.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

³¹ Güngör, Mevlüt (1993). Cessâs. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 7., ss. 427-428.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

³² Duman, Soner (2012). Usulü'l-Fıkh. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 42., ss. 218-220.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dürerü'l-Hükkâm, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) fıkha dair Gurerü'l-ahkâm adlı eserine kendisinin yazdığı şerh. Uzun yıllar kadılık ve kazaskerlik yapmış olan XV. yüzyıl Osmanlı hukukçusu Molla Hüsrev, önce Hanefî fıkıh kitaplarını esas alarak kısaca *Gurer* diye meşhur olan hukuk metni *Gurerü'l-ahkâm*'ı hazırlamıştır. Bu eser, kısa ve özlü hükümleriyle âdeta maddeler haline getirilmemiş bir kanun hüviyetindedir ve kadılar tarafından uzun yıllar resmî olmayan bir kanun metni gibi kullanılmıştır. Daha sonra müellif bu kitabını bizzat şerhederek *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* adlı eserini meydana getirmiştir. *Dürer ve Gurer* defalarca basılmış olup (İstanbul 1257, 1258, 1260, 1268, 1277, 1289, 1299, 1300, 1308, 1310, 1312, 1313, 1319, 1329, 1967, 1978) en güzel baskısı II. Abdülhamid devrinde yapılmıştır (I-II, 1317).³³

*Dürer dersin okurken şebnem-i üftâde gülşende
Görüp Şemsiyye ebhâsın kapıldı oldu hayranı*

K8/17

Aşık şebnem, gülbahçesinde Dürer dersini okurken Şemsiyye'nin bahislerini görüp kapıldı ve onun hayranı oldu.

Hadis

Kitâbü'l-Erba 'în, İbn-i Asâkir, Asıl adı Ebû Mansûr Fahrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Hasen ed-Dımaşkî'dir. Şâfiî fakihi ve hadis âlimidir. Eylül 1155 doğdu. Hayatının sonuna kadar öğretim faaliyetleriyle meşgul olan İbn Asâkir, 1223 tarihinde vefat etti. Müellifin, fıkıh ve hadis alanında eser verdiğini kaydeden kaynaklar, sadece *Kitâbü'l-Erba 'în fi menâkıbi ümmihâti'l-mü'minîn rahmetullâhi 'aleyhim ecma 'în* adlı eserinin ismini zikretmektedir. Günümüze ulaştığı tesbit edilen yegâne eseridir.^{34/35}

*Kılıp İbn-i 'Asâkir nüshasın tedris ile tefhim
Okutdı tûg-ı şâhîye Fütuhât ile Hâkânî*

K8/18

İbn-i Asakir'in kitabını okutup anlattıktan sonra, Hâkânî'nin eseri ile Fütuhât'ı tûg-ı şahiye okuttu.

Kelam

Ez-Zevrâ ve'l-Havrâ, Devvânî, Asıl adı, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî'dir. (ö. 908/1502) Dinî ve aklî ilimlerin çeşitli dallarında eser veren Eş'arî kelâmcısıdır. 1424-1427 yılları arasında doğduğu düşünülmektedir. Âlim ve soylu bir aileye mensup olduğu anlaşılan Devvânî'nin babası Es'ad, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin talebelerinden olup *es-Sevâdü'l-azam* adlı tefsirin müellifidir. 1502'de vefat etti. *ez-Zevrâ ve'l-Havrâ*, Kelâmcı, filozof ve sûfilerin mebde ve meâdla ilgili görüşlerini İsrâkî bakış açısından tenkide tâbi tutan eserin çeşitli baskıları vardır.³⁶

³³ Akgündüz, Ahmet (1994). *Dürerü'l-Hükkâm*. TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 10., ss.27-28.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

³⁴ Kallek, Cengiz (1999). İbn Asâkir, Ebû Mansûr TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 19., ss. 519-520.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

³⁵ Müellifin, *el-Kaşîdetü'r-râ'iyye (el-Kaşîdetü'l-Hâkânîyye); el-Kaşîde fi'l-fukahâ'; el-Kaşîde fi's-sünne* adlı üç eseri bulunmaktadır. İlgili maddede verilen bilgilerden hareketle müellifin *el-Kaşîdetü'r-râ'iyye (el-Kaşîdetü'l-Hâkânîyye)* adlı eseriyile tanınmış olması hasebiyle tanık beyitte geçen Hakani ifadesinde *Kaşîdetü'r-râ'iyye (el-Kaşîdetü'l-Hâkânîyye)* adlı eserin işaret edildiği düşünülmektedir. Bu sebeple müellifin ilgili eserlerinden yalnızca *Kaşîdetü'r-râ'iyye (el-Kaşîdetü'l-Hâkânîyye)* çalışmaya dahil edilmiştir.

³⁶ Anay, Harun (1994). *Devvânî*. TDV İslam Ansiklopedisi. (c. 9., ss. 257-262.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

*Tasavvufdan görünce nüsha-i Havra vü Zevrâyı
Benefşe semt-i fakra sarf kıldı nakd-i iz'ânı*

K8/15

Benefşe, tasavvufta Havra vü Zevra eserini görünce, aklını fakirlik semtine
harcadı.

*Cenâh-ı revzeni bahş-itdirüp Sahâyifden
Sarîr-i bâbı Egânî okutdı ihvâna*

T34/19

Pencerenin kanadını Sahaif'ten bahşettirip, ihvana Egani'nin sarir babını okuttu.

es-Sahâ'ifü'l-ilâhiyye; Semerkandî, Muhammed b. Eşref, Matematik, astronomi, mantık ve kelâm alanındaki eserleriyle tanınan âlimdir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Taşköprizâde, Semerkandî'nin hal tercümesine dair hiçbir bilgiye sahip olunamadığını belirtir (Miftâhu's-sa'âde, II, 179). Nisbesinden Semerkant'ta doğduğu veya orada yetiştiği anlaşılmakta, ilmî hayatını faal olarak sürdürdüğü XIII. yüzyılın son çeyreği Nasîrüddîn-i Tûsî'nin Merâga'da kurmuş olduğu rasathânedede ünlü meslektaşlarıyla çalıştığı zamana denk gelmektedir; ancak Semerkandî bu heyet içinde yer almamıştır. Yaşadığı dönemde mantıkçı olarak dikkat çekmiş, tartışma sanatı üzerine yazdıkları alanının standart bir metni haline gelmiş, nihayet kelâm ilmi sahasında yazdıklarıyla din ilimlerinde önemli bir birikime sahip bulunduğunu ortaya koymuştur. *es-Sahâ'ifü'l-ilâhiyye* (nşr. Ahmed Abdurrahman eş-Şerîf, Küveyt 1405/1985). Müteahhirîn kelâm ilmi geleneğini yansıtan bir çalışma olup bizzat Semerkandî esere el-Ma'ârif fî şerhî's-Şahâ'if adıyla şerh yazmıştır. Diğer eserleri ise şöyledir: 1. Eşkâlü't-te'sîs. Öklid'in Elementler adlı eserinden alınmış otuz beş temel önerme hakkındadır. Türk matematik bilgini Kadızâde-i Rûmî'nin esere Tuḥfetü'r-re'îs fî şerhî Eşkâlî't-te'sîs adıyla yazdığı şerh ile birlikte Osmanlı medreselerinin vazgeçilmez ders kitabı olmuştur. 2. et-Tezkire fî'l-hey'e. Astronomi hakkında muhtasar bir eserdir. 3. A'mâl-i Takvîm-i Kevâkib-i Şâbite. 675 (1276-77) yılı için düzenlenmiş bir yıldız takvimidir. 4. Kitâbü Envâ'î's-sehâb fî envâ'î'l-hisâb. 5. Şerhu'l-Mecistî 6. er-Risâletü's-Semerkandiyye fî âdâbî'l-bahş. Semerkandî'nin felsefe, fıkıh ve kelâm disiplinlerinin hepsi için geçerli olabilecek şekilde münazara sanatı üzerine telif ettiği ünlü eseridir. 7. Şerhu Fusûlî'n-Nesefî (Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Burhâniyye). Cedel ilmine dair eserine yazılmış şerhtir. 8. Kıstâsü'l-efkâr fî tahkiki'l-esrâr. 9. 'Aynü'n-nazar fî 'ilmi'l-cedel (fî'l-mantık). Fikhî tartışmaların yöntemi üzerine yazılmış bir eser olup tartışma sanatıyla ilgili telâzüm, tenâfi ve deverân terimlerini konu edinmektedir. 10. el-Mu'tekadât. 11. Beşâretü'l-İşârât. İbn Sînâ'nın el-İşârât ve't-tenbihât adlı eseri üzerine yazılmış bir şerhtir.³⁷

Kıraat

El-Kasîdetü'r-râ'iyye (el-Ḳasîdetü'l-Ḥâkâniyye), Hakanî, Asıl adı Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydillâh (Abdillâh) b. Yahyâ el-Hâkânî'dir. Tecvide dair ilk defa eser yazan âlim, edip ve şairdir. 248'de (862) Bağdat'ta doğdu. Başta kıraat olmak üzere tecvid, hadis, Arap dili ve edebiyatı alanlarında kendini yetiştirdi. Müellifin *el-Ḳasîdetü'r-*

³⁷ Kutluer, İlhan (2009). Semerkandî, Muhammed b. Eşref. *TDV İslam Ansiklopedisi*.(c.36., ss.475-477). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

râ'îyye (el-Şaşıdetü'l-Hâkâniyye), el-Şaşıde fi'l-fukahâ', el-Şaşıde fi's-sünne adlı üç eseri bulunmaktadır. 937'de vefat etmiştir. *El-Kasıdetü'r-râ'îyye (el-Şaşıdetü'l-Hâkâniyye)* Hâkânî'nin tecvide dair ilk eserin müellifi olarak tanınmasını sağlayan bu kaside elli bir beyitten ibarettir. Kıraat ilmiyle ilgili daha önceki dönemlere ait kaynaklarda tecvid konularına da yer verilmiştir ancak bunlardan farklı olarak Hâkânî bu kaside ile tecvide dair meseleleri ayrı bir eser içinde toplamayı denemiştir. Âlimler tarafından çok beğenilmiştir. Kendisine nispet edilen *el-Şaşıdetü'r-râ'îyye fi 'ilmi'l-inşâ'* ve *el-Şaşıdetü'n-nûniyye fi't-tecvîd* adlı eserlerin *el-Şaşıdetü'r-râ'îyye* olduğu düşünülmektedir.³⁸

*Kırup İbn-i 'Asâkir nüshasının tedris ile tefhim
Okutdı tûg-ı şâhiye Fütuhât ile Hâkânî*

K8/18

İbn-i Asakir'in kitabını okutup anlattıktan sonra, Hâkânî'nin eseri ile Fütuhât'ı tûg-ı şahiye okuttu.

Mantık

eş-Şemsiyye, Kâtibî, Ali b. Ömer, Asıl adı Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Alî b. Ömer b. Alî el-Kâtibî'dir.(Kazvîni) Mantık, felsefe ve kelâma dair çalışmalarıyla tanınan bir âlimdir. 1204'te Kazvin'de doğdu. Kelâm, felsefe, astronomi ve mantık gibi ilimleri Nasîrüddîn-i Tûsî'den öğrendi. Kazvin ve Nizâmîye medreselerinde müderrislik yaptı, pek çok öğrenci yetiştirdi. Ölüm tarihi muhteliftir. (ö.1277-1294) yılında vefat etti. Kâtibî astronomi, matematik, kelâm ve felsefe alanında ders veren bir müderris olmakla birlikte daha çok *er-Risâletü's-şemsiyye* adlı mantık kitabıyla üne kavuşmuştur.³⁹ *Er-Risâletü's-şemsiyye*, el-Kazvîni'nin mantığa dair risâlesidir. Eser, bir mukaddime, üç bölüm (makale) ve bir hâtimedden meydana gelmektedir. Söz konusu eser Osmanlı medreselerinde temel eser olarak kabul edilmiştir. Bunun sebebi ise mantığın bütün meselelerini muhtevi olması, sistematik bir şekilde düzenlenmiş olması ve muhtasar olarak yazılmış olmasıdır.⁴⁰ *er-Risâletü's-Şemsiyye*, sûrî mantığın muhtasar ve faydalı bir metni olduğundan bütün İslâm coğrafyasında üzerine şerh, hâşiye ve ta'lik şeklinde pek çok çalışma yapılmıştır.⁴¹

*Dürer dersini okurken şebnem-i üftâde gülşende
Görüp Şemsiyye ebhâsın kapıldı oldu hayranı*

K8/17

Aşık şebnem, gülbahçesinde Dürer dersini okurken Şemsiyye'nin bahislerini görüp kapıldı ve onun hayranı oldu.

Mûsiki

³⁸ Çetin, Abdurrahman (1997). Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 15., ss. 165-166.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

³⁹ Yavuz, Yusuf Şevki (2002). Kâtibî, Ali b. Ömer. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 25., s. 41-42.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁴⁰ Çaldak, Hüseyin (1999). Necmeddin Ali Bin Ömer El-Kâtibî El- Kazvîni, Hayatı, Eserleri ve Şemsiyye'si. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 3, s. 491-508.

⁴¹ Durusoy, Ali (2010). eş-şemsiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 38., ss. 530-531.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

el-Egânî, Ebü'l-Ferec El-İsfahânî, Asıl adı, Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî'dir. *El-Egânî* adlı eseriyle tanınan Arap tarihçisidir. 897 yılında doğdu.⁴² 20 Kasım 967 tarihinde Bağdat'ta öldü. Müellifinden daha çok meşhur olan bu eser, Emevî devrinde ve Abbâsîler'in ilk dönemlerinde yaşayan şarkıcı ve bestekârlarla bunların şarkı ve bestelerini konu edinmiştir. Ebü'l-Ferec şarkının güftesi, bestesi ve bestekârı hakkında bilgi verirken şiirin vezni, garîb kelimeleri, şairin ve bestekârın hayatı, şarkının kimin için bestelendiği, hangi şarkıcılar tarafından okunduğu gibi hususlara da temas eder. Ebü'l-Ferec'in bazı kitaplardan söz etmesi, devrinde gördüğü birçok olayı anlatması, döneminin âdet ve göreneklere hakkında bilgi vermesi bakımından *el-Egânî* büyük bir önem taşımaktadır.⁴³ Dünyanın belli başlı kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan *el-Egânî* ilk defa Bulak'ta yirmi cilt halinde basılmıştır.⁴⁴

*Gülistân ile Nefhü't-tîb-i ikrâ eyleyüp verde
Sebak-hân-ı Egânî oldı her dem bülbül-i gûyâ*

T41/18

Güle, Gülistan ve Nefhü't-tîb'i okutunca, şakiyan bülbül her an Eganî dersini okur oldu.

*Hezâra evvelâ Elfiyye nazmun itdirüp ezber
Egânîden murahas kıldı tedaris itmege anı*

K8/6

Bülbüllere [önce] Elfiyye kitabını ezberlettikten sonra Eganî'nin okutulmasına izin verdi.

*Cenâh-ı revzeni bahş-itdirüp Sahâyif⁴⁵den
Sarîr-i bâbı Egânî okutdı ihvâna*

T34/19

Pencerenin kanadını Sahaif'ten bahşettirip, ihvana Eganî'nin sarir babını okuttu.

Nahiv

El-Elfiyye, İbn Mâlik et-Tâî, Asıl adı, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî'dir. *el-Elfiyye* adlı eseriyle tanınan gramer, sözlük ve kıraat âlimidir. 1204 Kurtuba'da dünyaya geldi. Doğum tarihi hakkındaki bilgiler muhtelifdir. 1274'de vefat etti.⁴⁶ *Elfiyye* müellifin Arap gramerine

⁴² Çağdaş araştırmacıların çoğu İsfahânî nisbesinden hareketle İsfahan'da doğduğunu ileri sürmektedir; bazıları ise el-Egânî'de ailesi hakkında verdiği bilgileri dikkate alarak Bağdat'ta doğmuş olmasını daha kuvvetli bir ihtimal olarak görmektedirler. Esasen Ebü'l-Ferec'in aldığı mûsiki ve şiir kültürü de onun Bağdat'ın aristokrat ailelerinden birine mensup olduğunu göstermektedir. [a.g.md. s.445.]

⁴³ Nitekim yazıldığı günden zamanımıza kadar başta İbn Haldûn olmak üzere birçok âlim tarafından takdir edilmiştir. Fakat eser çeşitli sebeplerle eser tarihi bir kaynak olarak ihtiyatla kullanılmalıdır. Bununla birlikte el-Egânî şiir, edebî tenkit, Arap mûsikisinin tarihi gelişimi ve ihtiva ettiği diğer edebî malzeme bakımından İbn Haldûn'un da belirttiği gibi hiçbir edebiyatçının vazgeçemeyeceği bir şaheserdir. Nitekim büyük bir edip olan Vezir Sâhib b. Abbâd, bir yere giderken develerle taşıdığı kütüphanesini el-Egânî'yi temin ettikten sonra beraberinde götürmekten vazgeçmiş ve el-Egânî'nin kendisini bunlardan müstağni kıldığını ifade etmiştir. [a.g.md. s. 317.]

⁴⁴ Kılıç, Hulusi (1994). Ebü'l-Ferec El-İsfahânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 10., ss. 316-318.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁴⁵Söz konusu kelimenin bir eser adı olduğu düşünüldüyse de ansiklopedilerde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁴⁶ Turan, Abdülbaki (1999). İbn-i Malik, Et-Tâî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 20., ss. 169-171.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

dair manzum eseridir. İbn Mâlik bu eserini, *el-Kâfiyetü's-şâfiye* adlı kitabından özetlediği için eser *el-Hulâşatü'l-elfiyye* olarak da bilinir. Eser hacmi olarak küçüktür fakat üslubunun kolay ve akıcı olması sebebiyle bu alanda yazılmış en önemli eserlerinden biri kabul edilmiştir. Bir mukaddime ile seksen kadar bab ve fasıldan meydana gelmiştir. Müellifin bu eserinden sonra yazılan nahiv kitaplarının ekserisi onun tertibini aynen benimsemiştir. Eser yaklaşık 800 yıldan beri devamlı şekilde araştırmacıların dikkatini çekmiş, İslâm dünyasında bilhassa Suriye ve Mısır'da büyük rağbet görerek medreselerde ders kitabı olarak okutulup ezberletilmiştir. *el-Elfiyye* üzerine sayıları yetmişe yaklaşan şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar, kitapları yazılmıştır.⁴⁷

*Hezâra evvelâ Elfiyye nazmın itdirüp ezber
Egânîden murahhas kıldı tedris itmege anı*

K8/6

Bülbüllere [önce] Elfiyye kitabını ezberlettikten sonra Egani kitabının okutulmasına izin verdi.

El-Misbâh fi'n-nahv, Mutarrizî, Asıl adı Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî'dir. Arap dili ve edebiyatı âlimi ve sözlükçüsüdür. 1143 yılında doğdu. Hârizmşahlar Devleti'nin parlak döneminde yaşamıştır. Zemahşerî'nin öldüğü yıl aynı yerde doğduğundan "halîfetü'z-Zemahşerî" diye tanınmıştır. 8 Ekim 1213 tarihinde Hârizm'de vefat etti. *el-Misbâh fi'n-nahv* adlı eserini oğluna Arap dilini öğretmek amacıyla Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Mi'etü 'âmil*, *el-Cümel fi'n-nahv* ve *et-Tetimme* adlı gramer kitaplarından ihtisar ederek meydana getirdiği bir gramer kitabıdır. Eser nahiv terimleri, lafzî-kıyasî âmiller, semaî âmiller, mânevî âmiller, fusûl fi'l-Arabiyye şeklinde beş bölümden ve bir hâtimedden oluşmaktadır.⁴⁸ "Eser tertibi bakımından klasik nahiv kitaplarıyla aynı özellikleri taşımaktadır. Nahivle ilgili bir eserdir. Bu eser, talebeler tarafından rağbet görmüş, üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır."⁴⁹

*İdince yâsemen itmam ders-i zû'-i Mısbâhu
Hemân Tefsir-i Beyzâvîye masruf itdi ezmânı*

K8/12

Yasemen Mısbâh kitabının aydınlık dersini tamamlayınca, vakit kaybetmeden zamanının tamamını Beyzavi Tefsirine harcadı.

Tarih

İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân, Aynî, Bedreddin, Asıl adı, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'dir. Türk asıllı Hanefî fakihî, tarihçi, hadis ve dil âlimidir. Aynî Ayıntab'ta bugünkü adıyla Gaziantep'te 1361 yılında doğdu. Müellif 1451 yılında vefat etti. Kahire'de devrin önde

⁴⁷ Turan, Abdülbaki (1995). İbn-i Malik, Et-Tâi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 11., ss. 28-29). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁴⁸ Çöğenli, M. Sadi (2006). Mutarrizî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 31., ss. 375-377.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁴⁹ Yılmaz, Ali, Mutarrizî ve Misbah'ı. s.5-6. <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/268.pdf> [15.03.2019-12:59]

gelen âlimleri başta olmak üzere birçok hocadan ders aldı. Oldukça karışık ve yoğun faaliyetlerle dolu bir hayat süren ve ömrünün büyük bir kısmını devlet hizmetlerinde geçiren Aynî, çeşitli konularda birçok eser yazmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır. *İkdü'l-cümân fi tarihi ehl'z-zaman*; *Umdetü'l-kârî*; *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*; *es-Seyfü'l-mühenned fi sîreti'l-Meliki'l-Mü'eyyed*; *Remzü'l-hakâ'ik fi şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*; *el-Mâkasidü'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye*. *İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân*, yirmi cildi bulan bu umumi tarihi daha sonra kardeşi Şehâbeddin Ahmed'le birlikte sekiz ciltte ihtisar etmiştir. *İkdü'l-cümân*, Aynî'nin lakabına nisbetle *Târîhu'l-Bedrî*, bu ihtisar da kardeşine nisbetle *Târîhu's-Şihâbî* adıyla tanınmıştır. Aynî bu büyük eserini üç cilt halinde bir kere daha kısaltarak buna da *Târîhu'l-Bedr fi evsâfi ehli'l-'asr* adını vermiştir.⁵⁰

*Gehî Târîh-i 'Aynî gâh Nûrû'l-'ayn dersiyle
Açıldı nergisiñ evvel nazarda çeşm-i iz'âm*

K8/10

Bazen Aynî Tarihi bazen de Nûrû'l-'ayn dersiyle nergisin iz'an gözü ilk bakışta açıldı.

el-Egânî, **Ebü'l-Ferec El-İsfahânî**, Asıl adı, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî'dir. *el-Egânî* adlı eseriyle tanınan Arap tarihçisidir. 897 yılında doğdu.⁵¹ 20 Kasım 967 tarihinde Bağdat'ta öldü. Müellifinden daha çok meşhur olan bu eser, Emevî devrinde ve Abbâsîler'in ilk dönemlerinde yaşayan şarkıcı ve bestekârlarla bunların şarkı ve bestelerini konu edinmiştir. Ebü'l-Ferec şarkının güftesi, bestesi ve bestekârı hakkında bilgi verirken şiirin vezni, garîb kelimeleri, şairin ve bestekârın hayatı, şarkının kimin için bestelendiği, hangi şarkıcılar tarafından okunduğu gibi hususlara da temas eder. Ebü'l-Ferec'in bazı kitaplardan söz etmesi, devrinde gördüğü birçok olayı anlatması, döneminin âdet ve görenekleri hakkında bilgi vermesi bakımından *el-Egânî* büyük bir önem taşımaktadır.⁵² Dünyanın belli başlı kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan *el-Egânî* ilk defa Bulak'ta yirmi cilt halinde basılmıştır.⁵³

*Gülistân ile Nefhü't-tîb-i ikrâ eyleyüp verde
Sebak-hân-ı Egânî oldu her dem bülbül-i gûyâ*

T41/18

Güle, Gülistan ve Nefhü't-tîb'i okutunca, şakıyan bülbül her an Eganî dersini okur oldu.

⁵⁰ Koçkuzu, Ali Osman (1991). Aynî, Bedreddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 4., ss. 271-272.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁵¹ Çağdaş araştırmacıların çoğu İsfahânî nisbesinden hareketle İsfahan'da doğduğunu ileri sürmektedir; bazıları ise el-Egânî'de ailesi hakkında verdiği bilgileri dikkate alarak Bağdat'ta doğmuş olmasını daha kuvvetli bir ihtimal olarak görmektedirler. Esasen Ebü'l-Ferec'in aldığı mûsiki ve şiir kültürü de onun Bağdat'ın aristokrat ailelerinden birine mensup olduğunu göstermektedir. [a.g.md. s.445.]

⁵² Nitekim yazıldığı günden zamanımıza kadar başta İbn Haldûn olmak üzere birçok âlim tarafından takdir edilmiştir. Fakat eser çeşitli sebeplerle eser tarihî bir kaynak olarak ihtiyatla kullanılmalıdır. Bununla birlikte el-Egânî şiir, edebî tenkit, Arap mûsikisinin tarihî gelişimi ve ihtiva ettiği diğer edebî malzeme bakımından İbn Haldûn'un da belirttiği gibi hiçbir edebiyatçının vazgeçemeyeceği bir şaheserdir. Nitekim büyük bir edip olan Vezir Sâhib b. Abbâd, bir yere giderken develerle taşıdığı kütüphanesini el-Egânî'yi temin ettikten sonra beraberinde götürmekten vazgeçmiş ve el-Egânî'nin kendisini bunlardan müstağni kıldığını ifade etmiştir. [a.g.md. s. 317.]

⁵³ Kılıç, Hulusi (1994). Ebü'l-Ferec El-İsfahânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 10., ss. 316-318.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

*Hezâra evvelâ Elfiyye nazmın itdirüp ezber
Egânîden murahhas kıldı tedris itmege anı*

K8/6

Bülbüllere [önce] Elfiyye kitabını ezberlettikten sonra Egani kitabının okutulmasına izin verdi.

*Cenâh-ı revzeni bahş-itdirüp Sahâyifden
Sarîr-i bâbı Egânî okutdı ihvâna*

T34/19

Pencerenin kanadını Sahaif'ten bahşettirip, ihvana Egani'nin sarir babını okuttu.

Nefhü'-Tîb, Makkarî, Ahmed b. Muhammed, Asıl adı, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî'dir. Biyografi yazarı ve hadisçidir. Makkarî nisbesiyle anılır. 1582'de doğduğu düşünülmektedir. Ocak 1632'de vefat etmiştir. *Ezhârü'r-riyâz fi aḥbâri İyâz; Ravzatü'l-âsi'l-âḥreti'l-enfâs fi zikri men lekütühû min a'lâmi'l-ḥaḍrateyn Merrâküş ve Fâs; Fetḥu'l-müte'âl fi medḥi'n-ni'âl; İdâ'etü'd-düçne bi-'akâ'idi Ehli's-sünne; İthâfü'l-muğrami'l-muğrâ fi şerḥi's-Şuğrâ; Ref'u'l-ğalaṭ 'ani'l-muḥammesi'l-hâli'l-vasaṭ; Neylü'l-merâmi'l-muğtabat li-tâlibi'l-muḥammesi'l-hâli'l-vasaṭ; Kavâ'idü's-seriyye fi halli müşkilâti's-Şecereti'n-nu'mâniyye; Hüsnü's-senâ 'an men cenâ; el-Muhtâr min nevâdiri'l-aḥbâr* adlı eserleri bulunmaktadır. *Nefḥu't-tîb min guşni'l-Endelüsü'r-raṭîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Ḥaṭîb*, iki ana kısımdan oluşur. Eserin birinci kısmında genel olarak Endülüs'e dair bilgiler yer almaktadır.⁵⁴

*Şürû' idüp mukaddem nüsha-i reyhânedan sünbül
Fevâyih ile Nefhü't-tîbe kıldı şimdi imâni*

K8/9

Sünbül, reyhane nüshalarından sayfalardan takdim etmeye başlayınca Fevayih ile Nefhü't-tîb'a sonucu bağladı.

Tefsir

El-Bahrü'l-Muhit, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Asıl adı Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî'dir. Endülüslü dil âlimi ve müfessirdir. 1256'da doğdu. 1344 Kahire'de vefat etti. Lakabı Esîrüddin olup, Nahvî, Gırnâtî, Ceyyânî ve Nefzî nisbeleriyle de anılır.⁵⁵ *El-Bahrü'l-Muhit* nahiv bahsinde kaleme alınmış nahvi-edebi tefsiridir. Müfessir, eserinin mukaddimesinde, tefsir ilmi ve bu ilmin kaynakları hakkında bilgiler vermiştir. Kur'an-ı Kerim'in bilhassa fesahat ve belagatı ile kelimelerin i'rabı üzerinde durduğundan nahvi-edebi tefsirler arasındadır. Geniş bir tefsir olması sebebiyle bizzat müellifi tarafından *en-Nehrü'l-mâd mine'l-Bahr*

⁵⁴ Özdemir, Mehmet, (2003). Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 27., ss. 445-446.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁵⁵ Kafes, Mahmut (1994). Ebû Hayyân El-Endelüsî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 10., ss. 152-153.). İstanbul: TDV Yayınları.

adıyla ihtisar (kısaltma, sadeleştirme) edilmiştir.⁵⁶ *Es'ad Divanı'*nda aşağıdaki beyitlerde atıfta bulunmaktadır:

*Cû-yi tarab hazâne-i çeşm-i terimdedir
Bahr-ı muhît şevk-i dil-i kemterimdedir*

TH3/1

Coşkun nehirler gözyaşımın hazinesidir, Bahr-ı Muhit hakir olan gönlümün arzusudur.

*Muhît ü bahr-ı râ'ik dersin idüp su gibi ezber
Kitâb-ı nehri cûlar şerh iderler şimdi pinhânî*

K8/20

Onlar halis olan Bahr-ı Muhit dersini su gibi ezberlediklerinde gizlice nehrin sularını ırmaklar gibi şerh ederler.

el-Burhân, Zerkeşî, Bedreddin, Asıl adı Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî'dir. Şâfiî âlimidir. 1344 yılında Kahire'de doğdu. Minhâcî, Zerkeşî, Türkî lakaplarıyla anılır. Döneminin âdeti gereği farklı ilim dallarıyla ilgilenmekle birlikte ağırlıklı olarak fıkıh ve fıkıh usulü tahsil etti. Pek çok talebe yetiştirdi. İlimle dolu bir hayat süren Zerkeşî, 1392 yılında vefat etti. Tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerine dair birçok eseri bulunmaktadır. Zerkeşî'nin tefsire dair tek eseri *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân'*dir. İbn Hacer'in hayranlık uyandıran en mükemmel eserlerden biri olarak nitelediği *el-Burhân* tefsir usulü ve *Kur'an* ilimleri alanının en geniş ve en kapsamlı klasik kaynaklarından biridir. Eserin dört cilt halinde değişik baskıları yapılmıştır.⁵⁷

*Neşât-âlûd olup zerrin kadeh ebhâs-ı Cami'den
Kitâb-ı Zer-keşî dersiniñ oldı şimdi cûyânı*

K8/14

Altın kadeh, Cami'in kitabının bahislerinden neşelenip, Zerkeşî Kitabı'nın dersinin arayanı oldu.

*Nigâh ideydi eger Zerkeşî o tezhîbe
İderdi şemmelerin levha safha-i câna*

T34/15

Zerkeşî eğer o altın işlemeli kitaba baksaydı can sayfalarına pek az şey yazardı.

Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl, Beyzâvî, Asıl adı Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'dir. Şiraz kâdilkudâtlığı yaptığı için "Kâdî" ve "Kâdilkudât" diye de tanınır. Müfessir, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1189 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. 1286 tarihinde vefat etmiştir.⁵⁸ Orta hacimde özlü bir tefsir olan *Envârü't-tenzîl*'de rivâyet ve dirâyet metotları birlikte kullanılmıştır. Anlaşılması zor bir üsluba sahip olmasına rağmen eser büyük ilgi görmüştür. Osmanlı medreselerinde "Ellili

⁵⁶ Yıldırım, Suat (1994). *el-Bahrü'l-Muhît*. TDV *İslam Ansiklopedisi*. (c. 4., ss. 516-517.). İstanbul: TDV Yayınları.

⁵⁷ Gürkan, Menderes (2013). *Zerkeşî, Bedreddin*. TDV *İslam Ansiklopedisi*. (c. 44., ss. 289-293.). İstanbul: TDV Yayınları.

⁵⁸ Yavuz, Yusuf Şevki (1992). *Beyzâvî*. TDV *İslam Ansiklopedisi*. (c. 6., ss. 100-103.). İstanbul: TDV Yayınları.

Dahil" ve "Sahn-ı Seman" derecelerinde tefsir derslerinde okutulmuştur.⁵⁹ Eser, daha sonra yazılan tefsirler için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Özellikle felsefe, kelâm ve tabiat konularına dair açıklamaları belâgat kaideleriyle mezcedip edebî bir üslûpla ortaya koyması onun beğenilen özellikleri arasındadır. Eser birçok kez neşredilmiştir. (1878).^{60/61}

*Bulunca levn-i sefîdi-yle rûh-i Beyzâvî
Temessül eyledi İbn-i Melek o cismâna*

T34/12

Beyzavi'nin yüzü beyaza büründüğünde İbn-i Melek o bedenlerin suretine girdi.

*İdince yâsemen itmam ders-i zû'-i Mısbâhu
Hemân Tefsîr-i Beyzâvîye masruf itdi ezmân*

K8/12

Yasemen Mısbâh kitabının aydınlık dersini tamamlayınca, vakit kaybetmeden zamanının tamamını Beyzavi Tefsirine harcadı.

Edebî Kitaplar, Müellifler ve Tanık Beyitler

Gülistân, Sa'dî Şîrâzî, Asıl adı, Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî'dir. Şîraz'da dünyaya geldi. Hayatına dair bilgiler sınırlıdır. 1292 düşünülmektedir. *Bostân; Kaşâyid-i 'Arabî; Kaşâyid-i Fârsî; Merâsî; Mülemma'ât ve Müşellesât; Tercî'ât; Tayyibât; Bedâyi'; Havâtîm; Gazeliyyât-ı Kadîm; Şâhibiyye; Rubâ'ıyyât; Müfredât* adlı manzum ve *Gülistân; Takrîr-i Dîbâce; Naşihatü'l-mülûk; Risâle-i 'Akl u 'İşk; Risâle-i Enkiyânû; Mecâlis-i Pencgâne; Risâle-i Selâse* mensur eserleri bulunmaktadır.⁶² *Gülistân*'da; padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk, gençlik, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Bu bölümler hikâyeler ve beyitlerle süslenmiştir. Farsça ve Arapça şiirler yanında âyet, hadis ve atasözlerine de yer vermiştir. İlgili eserin dünya kütüphanelerinde binlerce yazma nüshası bulunmaktadır.⁶³

*Kitâb-ı İbn-i Verdiden sebak-hân eyleyüp evvel
Okutdı soñra tıfl-ı goncaya ders-i Gülistan*

K8/8

İbn-i Verdî'nin önce ders kitabını okutup sonra tıfl-ı goncaya *Gülistan*'ı okuttu.

*O deñlü itdi üstâd-ı nema neşr-i ma'ârif kim
Pür itdi nev-be-nev erbâb-ı dânişle Gülistan*

K8/21

⁵⁹ Babür, Yusuf (2018). Kitaba Medhiye: Sünbülzade Vehbi ve Esami-i Kütüb Kasidesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, C. 4, S.1, s. 62-85.

⁶⁰ Cerrahoğlu, İsmail (1995). *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*. TDV *İslam Ansiklopedisi*. (c. 11., ss. 260-261.). İstanbul: TDV Yayınları.

⁶¹ *Envârü't-tenzîl'in başlıca kaynakları arasında Râgıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât'ı, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı ve Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtîhu'l-gayb'ı yer alır. Beyzâvî, kelimelerin iştikakı ile taşıdikları değişik mânaların tesbitinde el-Müfredât'tan; fıkıh, kelâm, mantık, felsefe ve tabiat ilimlerinde Mefâtîhu'l-gayb'dan; Kur'an'ın i'câz vecihleri, lafız ve terkiplerin edebî tahlili, lugat ve belâgat kaideleri, sûrelerin faziletlerine ilişkin rivayetler ve Mu'tezile'nin görüşleri gibi konularda da el-Keşşâf'tan faydalanmıştır. Bunlar arasında el-Keşşâf'tan fazlaca iktibaslar yaptığından Envârü't-tenzîl bazı âlimlerce onun bir özeti olarak kabul edilmiştir.a.g.md., s.260.*

⁶² Çiçekler, Mustafa (2008). Sa'dî-i Şîrâzî. TDV *İslam Ansiklopedisi*. (c. 35., ss. 405-407.). İstanbul: TDV Yayınları.

⁶³ Yazıcı, Tahsin (1996). *Gülistân*. TDV *İslam Ansiklopedisi*. (c. 14., ss. 240-241.). İstanbul: TDV Yayınları.

Üstat gibi o denli ilim yaydılar ki yeniden yeniye gül bahçesini ilim ehliyle
doldurdu.

*Gülistân ile Nefhü't-tîb-i ikrâ eyleyüp verde
Sebak-hân-ı Egânî oldu her dem bülbül-i gûyâ*

T41/8

Güle, Gülistan ve Nefhü't-tîb'i okutunca, şakiyan bülbül her an Eganî dersini okur
oldu.

El-Keşkûl, Bahâeddin el-Âmilî Asıl adı, Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed el-Âmilî'dir. Şeyh Bahâî diye tanınır. İranlı âlimlerdendir. 1546-1547'de doğduğu düşünülmektedir. 1622 yılında vefat etmiştir. *El-Keşkul*, seçme sözler ve yazılar antolojisi mahiyetinde olan bu eser onun Doğu ülkelerinde en çok tanınan kitabıdır.⁶⁴ Çok geniş bir muhtevaya sahip olan bu antolojik eseri⁶⁵ Tâhir Ahmed ez-Zâvî iki cilt halinde neşretmiştir. *el-Keşkûl*'de Arap edebiyatında asırlardan beri şöhret bulmuş çok sayıda kaside yer almaktadır. Eserdeki 220 Arap ve 126 İran şairine ait şiirler 5000 beyte ulaşmaktadır. Müellif çeşitli konularda ve özellikle tefsire dair açıklamalarında kendi görüşlerine de yer vermiştir. Arap edebiyatında bu tür eserlerin en iyi örneklerinden olan kitap, müellifin geniş kültürünü, ince zevkini gösterdiği gibi telif edildiği çağın edebiyat ve kültür seviyesine de ışık tutmaktadır.⁶⁶

*Uzattı kâmeti serv okuyup ders-i Menâr anda
Kalender-veş okur Keşkûli ezber lâle-i hamrâ*

T41/19

Servi, orada Menar dersini okuyup boyunu uzattı, kırmızı lale ise kalenderler gibi
Keşkuli'yi okuyup ezberledi.

Mahzenü'l-esrâr, Nizâmî-i Gencevî Asıl adı, Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyâs b. Yûsuf b. Zekî Müeyyed'dir. Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılan şairdir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmediği gibi hayatı hakkında gerek tezkirelerin verdiği bilgiler gerekse yapılan yeni araştırmalarda elde edilen sonuçlar yeterli değildir; son derece sınırlı da olsa hayatına dair en sağlıklı bilgiler kendi eserlerindeki bazı ifadelerle dayanmaktadır. Nizâmî'nin ölümüyle ilgili olarak kaynaklarda 1174-1217 yılları arasında çeşitli tarihler verilmektedir. Nizâmî'nin günümüze kadar gelen tek eseri Hamse'sidir. *Mahzenü'l-esrâr*, 1174-1176 yılları arasında kaleme alınmıştır. "Müfteilün müfteilün fâilün" vezniyle yazılan mesnevi yaklaşık 2400 beyitten ibarettir. Müellif eserini, münâcât, na't ve Behram Şah'a övgüden sonra "makale" adını verdiği yirmi bölüme ayırmıştır. Esere birçok şerh yazılmıştır.⁶⁷

⁶⁴ Okumuş, Ömer (1991). Âmilî, Bahaeddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 3., ss. 60-61.). İstanbul: TDV Yayınları.

⁶⁵ el-Keşkûl'de tefsirle ilgili açıklamalara, hadislere dair bilgilere, Arap grameri, lugatı ve belâgatına dair kısımlara, düşündürücü fıkralara, ilginç hikâye ve kıssalara, seçme şiirlere, Hz. Ali, Yunan filozofları, hükümdarlar ve bazı ünlülere ait hikmetli sözlere, vecize ve atasözlerine, gazel, methiye, fahiye ve mersiyele, vasiyet, mektup ve hutbelere, tasavvuf, felsefe ve ahlâka, kelâm, tevhid ve ilâhiyyâta dair bilgilere, matematik ve matematikle ilgili lugazlara, cebir, geometri ve astronomi gibi müsbet ilimlere dair bahislere, müstehcen fıka ve şiirlere, bazı meşhur âlimlerin vefat, bazı eserlerin yazılış tarihlerine, Hristiyanlık'la ilgili konulara, Kur'an'daki kelime ve harf sayısına vb. hususlara dair bilgilere yer verilmiştir. [a.g.md. s.324.]

⁶⁶ Elmalı, Hüseyin (2002). el-Keşkûl. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 25., ss. 324-325.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁶⁷ Kanar, Mehmet (2007). Nizâm-ı Gencevî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 33., ss. 183-185.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

*Ol nedir kim Mahzenü'l-esrâdır
Kâsid-i her yâr ü her agyâdır*

L5/1

O öyle bir *Mahzenü'l-esrar'* dir ki her kastettiği sevgili ve rakip üzerinedir.

Şâh-nâme, Firdevsî, Künyesi Ebü'l-Kâsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî'dir. Adı kaynaklarda Ahmed, Hasan ve Mansûr olarak geçmektedir. 940 yılında Tûs'ta doğdu. Firdevsî'nin hayatı hakkında kaynaklarda hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Ölüm tarihi muhtelifdir. (1020-1025).⁶⁸ İran'ın millî destanı ve Fars edebiyatının en büyük eserlerinden biri kabul edilen *Şâhnâme*, bütün dünya klasikleri arasında da eşsiz bir yere sahiptir. İlk insanın yaratılışından başlayan *Şâhnâme*, İran'da Araplar'ın egemen olduğu döneme kadar geçen zaman sürecindeki İran'ın destansı tarihiyle gerçek bilgileri harmanlayarak verir. Eserin kaynaklarını mensur ve manzum şâhnâmeler oluşturur.⁶⁹ *Şâhnâme*'de Pîşdâdiler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîler dönemine ait destansı olaylar ele alınır. Cemşid, Dahhâk, onunla savaşılan demirci Gâve, Feridun, yedi güç işi başaran Zaloğlu Rüstem, Turan ülkesinin hükümdarı Efrâsiyâb (Alp Er Tonga), Keykâvus, Keyhusrev, İsfendiyâr, Dârâ, İskender gibi simalar eserde yer alır. Güçlü doğa ve savaş tasvirlerinin yanında aşk hikâyeleri de bulunmaktadır. Mesnevi tarzında, "feülün feülün feülün feül" vezniyle yazılan *Şâhnâme*'deki beyit sayısı yazmalara göre 48.000 ile 52.000 arasında değişmektedir. Eser birçok dile çevrilmiş ve basılmıştır.⁷⁰

*Şeh-nâme-i ruhunda hatt-ı yâri Es'adâ
Dîbâce-i Melâhata 'ünvân sanur gören*

G147/6

Ey Es'ad sevgilinin yüzünün Şeh-nâme'sindeki ayva tüylerini görenler onu Melahat'ın önsözüne başlık sanır.

Bahâristan, Abdurrahman-ı Câmî Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) Farsça ahlâkî ve edebî eseridir. Câmî'nin 892'de (1478) Sa'dî'nin *Gülistân*'ını örnek alarak yazdığı ve Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf ettiği *Bahâristân* tertip ve üslup bakımından *Gülistân*'a benzerse de muhteva açısından farklılıklar gösterir. Dil ve anlatım yönüyle daha sade olmakla birlikte onun kadar başarılı değildir. *Ravzatü'l-ahyâr* ve *tuhfetü'l-ebâr* adıyla da anılan *Bahâristân*, yine *Gülistân* gibi nesir-nazım karışımı bir eser olup bir mukaddime, sekiz bölüm (ravza) ve bir hâtimedden meydana gelir. Her bölümün başında konu tarif edildikten sonra bölümün özelliğine göre bu konular "hikâyet", "hikmet" veya "mütâyeye" alt başlıkları şeklinde işlenir. Bu sekiz bölümde sırasıyla ünlü sûfilerin çeşitli konulardaki düşünce, söz ve davranışlarına, yöneticilerde bulunması gereken adalet ve insaf duygularına, cömertlik ve cömert kişilerin hallerine, aşk ve âşıkların vasıflarına, latife ve nüktelere, şiir ve şairlere, hayvan ağzından anlatılan hikâyelere ve onlardan alınması gerekli olan derslere yer

⁶⁸ Mehmet, Kanar (1996). *Firdevsî. TDV İslam Ansiklopedisi.* (c. 13., ss. 125-127.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁶⁹ Bunlar sırasıyla Sâsânî Hükümdarı I. Hüsrev (Enûşirvân) devrinden (531-579) kalma bir tür resmî İran tarihi olan mensur *Hudâyname*, Ebü'l-Müeyyed-i Belhî'nin mensur *Kitâb-ı Gerşâsb'ı*, mensur *Şâhnâme-yi Ebû Manşûri* ve Mes'ûdi-yi Mervezi ile Dakikî'nin manzum şâhnâmeleridir. [a.g.md. s.289.]

⁷⁰ Kanar, Mehmet (2010). *Şâh-nâme. TDV İslam Ansiklopedisi.* (c. 38., ss. 289-290.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

verilir. Eğitici, öğretici ve eğlendirici özellikler taşıyan Bahâristân Osmanlı döneminde çok okunan birkaç Farsça eserden biridir.⁷¹

*Kıraat eyleyüp gül Ravzatü'l-ahyârî
Riyaziyyata bed' itdi küşayiş buldı vicdânı*

K8/7

Gül, Ravzatü'l-ahyârî baştan başa okuyup hesaba başladı, vicdanı rahatladı.

Tasavvufî Kitaplar, Müellifler ve Tanık Beyitler

Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâihu'l-Celâl, Necmeddîn-i Kübrâ Asıl adı, Ebü'l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hivekî el-Hârizmî'dir. 1145'de doğduğu düşünülmektedir. Kübreviyye tarikatının kurucusudur. "Şeyh-i velî-tırâş" unvanıyla tanınmıştır. Necmeddîn-i Kübrâ, otuz beş yaşına kadar ilim tahsilini sürdürmüş birçok ilim insanı yetiştirmiştir. 1221'de vefat etmiştir. *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâihu'l-Celâl*, Necmeddîn-i Kübrâ'nın Batılı araştırmacılarca en çok tanınan eseridir. Tasavvuf tarihinin en orijinal eserlerinden biri olan eserde müellif şahsî his ve müşâhedelerine ağırlık vererek gaybet halindeki tesbitlerini kaleme almış, düşüncelerini aktarmıştır.⁷²

*Şürû' idüp mukaddem nüsha-i reyhânedan sünbül
Fevâiyih ile Nefhü't-tîbe kuldı şimdi imânı*

K8/9

Sünbül, reyhane nüshalarından sayfalarından takdim etmeye başlayınca Fevayih ile Nefhü't-tîb'a sonucu bağladı.

El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, İbn-i Arabî Asıl adı Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî'dir. Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan sûfî bir müelliftir. 1165 tarihinde doğdu. Eserlerinde yeri geldikçe ailesi, yakınları, hocaları, yaşadığı yerler ve tanınmış olduğu şahsiyetler hakkında bilgiler vermekte olup hakkında bilinenler geniş ölçüde bunlara dayanmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini takdir edenler onun tasavvufta otorite oluşunu kendisine "Şeyhü'l-Ekber", dinî ilimlerde müceddid oluşunu da "Muhyiddin" lakaplarını vererek ifade etmek istemişlerdir. 1240 vefat etti.⁷³ İbnü'l-Arabî Osmanlı ârifleri, âlimleri ve şairleri arasında övgüyle anılan bir şahsiyettir. Kullandığı üslûp sayesinde kendisinden sonra gelen pek çok âlimi etkilemiştir.⁷⁴ *El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* kısaca *el-Fütûhât* olarak da anılan eserin tam adı *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-*

⁷¹ Okumuş, Ömer (1991). Bahâristân. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c.4., ss.470-471.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁷² Algar, Hamid (2006). Necmeddîn-i Kübrâ. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 32., ss. 498-500.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁷³...Şam bölgesinde yaygınlık kazanmaya başlayan tasavvuf karşıtı akımların oluşturduğu aleyhte propagandalar neticesinde bakımsız kalarak unutulmaya yüz tuttu. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi dönüşünde uğradığı Şam'da ilk iş olarak onun kabrinin yerini tesbit ettirerek üzerine bir türbe, yanına da bir cami ve bir tekke yaptırmıştır. II. Abdülhamid tarafından tamir ettirilen türbe bugün de şeyhi sevenlerce ziyaret edilmektedir. Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî'nin naklettiği meşhur bir rivayete göre İbnü'l-Arabî, kabrinin harap olacağını ve Yavuz Sultan Selim tarafından ihya edileceğini, Sin (Selim) Şin'e (Şam) girince Muhyiddin'in kabri ortaya çıkar şeklindeki rumuzlu ifadesiyle önceden bildirmiştir a.g.md. s. 495. [dpnt:15]

⁷⁴Odabaş, Cafer (1999). İtikadî Görüşleri. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 20., s. 516-520.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

mâlikiyye ve'l-mülkiyye' dir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvufî görüşlerini en geniş boyutlarıyla açıkladığı eseridir. Eser, müellifin "sıfır" adını verdiği otuz yedi kitaptan meydana gelir. Bunlar çeşitli bölümlerden oluşan 560 baba ayrılmıştır. Eserinde çeşitli vesilelerle tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm ile ilgili pek çok mesele hakkında açıklamalar bulunmaktadır. *El-Fütûhât*, esas itibarıyla mensur bir eser olmakla birlikte içerisinde bir hayli şiir bulunur. İbnü'l-Arabî'nin bu hacimli eseri yazıldığı tarihten itibaren pek çok âlimin dikkatini çekmiş, defalarca istinsah edilmiş, şerh ve ihtisar şeklinde bazı çalışmalara konu olmuştur.⁷⁵

*Kırup İbn-i 'Asâkir nüshasını tedris ile tefhim
Okutdu tûg-ı şâhîye Fütuhât ile Hâkânî*

K8/18

O, İbn-i Asakir'in kitabını okutup anlattıktan sonra, Hâkânî'nin eseri ile Fütûhât'ı tûg-ı şahiye okuttu.

Telifât

Haddâdî, Asıl adı, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Haddâdî es-Semerkandî'dir. Kıraat, tefsir, Arap dili ve edebiyatı âlimidir. IV. (X.) yüzyılın ikinci çeyreğinde doğduğu söylenebilir. Haddâde'de doğmuş olması veya demircilik yapması sebebiyle Haddâdî nisbesini almış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Kıraat başta olmak üzere tefsir, Arap dili ve edebiyatı dersleri gibi dersler aldı. Birçok âlimden istifade ederek kendini yetiştirmiş, kıraat ilminde tanınmış, tefsir, Arap dili ve edebiyatı, hadis ve fıkıh sahalarında da meşhur olmuştur. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekte, ancak 1010 yılında hayatta olduğu kaydedilmektedir. *el-Mûdih li- 'ilmi'l-Kur'ân*: Haddâdî'nin, Kur'an'dan almış iki sûreyi ele alarak bu sûrelerde geçen kelimeleri açıkladığı, açıklamalarını âyetler ve şiirlerle delillendirdiği muhtasar bir eserdir. *el-Medhal li- 'ilmi tefsîri Kitâbillâhi te'âlâ*: Haddâdî, el-Mûdih'tan sonra kaleme aldığı ve tefsir ilmine giriş diye takdim ettiği bu eserini oğlu Muhammed Nî'metullah'a ve bütün müslümanlara hediye ettiğini söyler. Eserinde Arap dili, tefsir ve belâgat kurallarını açıklayan müellif, "bab" başlığı altında verdiği bilgileri birçok âyetle, bazı Selef âlimlerinin ve dilcilerin görüşleriyle özellikle Câhiliye şiirinden beyitlerle teyit etmektedir. *el-Gunye fi'l-kırâ'âti's-seb'*: İbnü'l-Cezerî'nin *el-Gunye fi'l-kırâ'ât* olarak kaydettiği eserin günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir.⁷⁶

*Geliip 'ilm-i cedelden tîg-i tab'-ı sûsene hiddet
Okur şimdi o te'lîfât-ı Haddâdî ve Kirmânî*

K8/16

Susenin tab'ının kılıcına cedel ilminden öfke gelmişti fakat şimdi o Kirmanî ve Haddadî'nin kitaplarını okur.

Kirmânî, Şemseddin, 1317'de Kirman'da doğdu. Oğlu Takıyyüddin Yahyâ da babasının ve İbnü'l-Mülakkın'ın Şahîh-i Buḥârî şerhlerini bir araya getiren bir âlimdir. 1384'te vefat etmiştir. *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*; *en-Nükûd ve'r-rudûd fi'l-*

⁷⁵ Kılıç, Mahmud Erol (1999). İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 20., s. 493-516). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁷⁶ Çetin, Abdurrahman (1996). Haddâdî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 14., ss. 553-554). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

uşul; Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl ve esrârî't-te'vîl (Hâşiye 'ale'l-Kâđî Beyzâvî); Şerhu Ahlâk-ı 'Ađudiyye; et-Taĥkîk fî şerhi'l-Fevâ'idî'l-Ġıyâsiyye adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.⁷⁷

Kirmânî, Tâcülkurrâ, Asıl adı, Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî'dir. 1106 yılından sonra vefat etmiştir. Tefsir, nahiv ve kıraat âlimidir. Kirmânî, ilmî incelemeleri ve telif çalışmaları yanında kıraat okutarak öğrenci yetiştirmiştir. *Lübâbü't-tefâsîr; Ġarâ'ibü't-tefsîr ve 'acâ'ibü't-te'vîl ('Acâ'ibü'l-Kur'an, 'Acâ'ibü't-te'vîl, 'Acâ'ibü't-tefsîr ve ġarâ'ibü't-te'vîl, el-'Acâ'ib ve'l-ġarâ'ib); el-Burhân fî tevcihi müteşâbihî'l-Kur'an (Burhânü'l-Kur'an, el-Burhân fî me'ânî müteşâbihî'l-Kur'an, Burhânü'l-Kur'an fîmâ fihî mine'l-hücceti ve'l-burhân, el-Burhân fî müteşâbihî'l-Kur'an); el-Hidâye fî şerhi Ġâyeti İbn Mihrân. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân en-Nisâbü'rî'nin el-Ġâye fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr; Haĥtu'l-meşâhif, Lübâbü't-te'vîl, el-Müsteşhed bi'l-âyât, et-Teysîr fî't-tefsîr, el-Îcâz fî'n-naĥv (Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Fârisî'nin el-Îzâĥ fî'n-naĥv adlı eserinin muhtasarı), el-İfâde fî'n-naĥv, en-Nizâmiyyü fî'n-naĥv (Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî'nin el-Lüm'a fî'n-naĥv adlı eserinin muhtasarı), Şerhu'l-Lüm'a (Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî'nin el-Lüm'a fî'n-naĥv adlı eserinin şerhi).*⁷⁸

Kur'an-ı Kerîm ve Tanık Beyitler

*Hidv-i 'âlemiñ baht-ı hümayûnına Mushafdan
Tefe'ül itdigimde işbu âyet geldi hoş geldi*

T45/8

[Ey] Alemin veziri senin mübarek bahtın için Kur'an-ı Kerîm'den tefe'ül ettiğimde
bu ayet geldi, hoş geldi!

*Anı zikr-eyledi Mushafda Mevlâ
Anıñla fahr ider ednâ vü a'lâ*

L9/6

Mevla, Kur'an-ı Kerîm'de onu andı, en alçaklar ve en şerefliiler onunla övünür.

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatının multi-disipliner kaynaklarına ilişkin tespit, tasnif, tahlil ve dahi inceleme çalışmalarında müracaat edilen kültürel birikimlerin başında şüphesiz Türk-İslam coğrafyasında yetişen şahsiyetlerin eserleri gelmektedir. Yalnızca ilmiye sınıfı şairleri üzerine yapılacak akademik çalışmalardan elde edilecek veriler, çok geniş bir perspektifi yansıtmaya potansiyeli taşımaktadır. Bu müstesna birikime ilişkin yapılacak bilimsel araştırma ve inceleme çalışmalarının çok yönlü işlenmesine yönelik ihtiyaçlardan söz etmek burada yerinde olacaktır. İlmiye sınıfına ilişkin çalışmaların sınırlı olması, önceki cümlede ifade edilen "ihtiyaç" söylemini açıklar niteliktedir. Müelliflerin yetiştikleri kültürel çevre dikkate alındığında ilmiye sınıfına dahil olan şairlerin bilgi ve bilginliklerini kanıtlama eğilimlerinin bir sonucu olarak, eserlerinde ilmî, edebî ya da felsefî kitap isimlerine tanık beyitler yoluyla yer vermeleri, ilmi terminolojiyi salt veri aktarımı yaklaşımıyla ifade etmeksizin bilgiyi metaforik perspektifte estetize etme eğilimleri, edebi bir geleneğe dönüşmüş; şair ve

⁷⁷ Ünal, İsmail Hakkı (2002). Kirmânî, Şemseddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 26., ss. 65-66.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁷⁸ Keskin, Hasan (2002). Kirmânî, Tâcülkurrâ. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c., 26., ss. 66.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

münşilerin bu müstesna geleneğe bilgi, birikim ve hayal dünyalarıyla hizmet etmeleri somut argümanların haklı taraflarını ortaya koymuştur. *Şeyhülislam Esad Efendi Divanı'nda* belagat, fıkıh, hadis, kelam, kıraat, mantık, musikî, nahiv, tarih, tefsir gibi ilmî sınıflara dahil, muhtelif ilmî kitap isimleri tespit edilmiştir. Tanık beyitlerde toplam 33 kez adı geçen eserlerin, 23'ü doğrudan, 10'unun ise dolaylı olarak, (müelliflerin adlarının anılması yoluyla) ifade edildiği gözlenmiş, bu yönüyle aydın şahsiyetlerin edebî eserlerinde birikimlerini edebi ürünler aracılığıyla kayda geçirdikleri sonucuna somut verilerle varılmıştır. XVII. yüzyıl şairlerinden Şeyhülislam Esad Efendi'nin *Divanı'nda* tespit edilen ilmî birikimden hareketle, konuyu özelden genele basit bir yaklaşımla özetlersek; XVII. yüzyılda yaşamış ilmîye sınıfı şairlerinin eserlerine çeşitli şekillerde yansıyan ilmî kaynakların ilmiye sınıfı başta olmak üzere yüzyıl incelemelerinde hatırı sayılır bir yekün oluşturacağı öngörüsü bu çalışmanın elde edilen bulgularındandır. Türk-İslam medeniyetinin kültürel zemininin teşekkülünde yer alan ilmî malzemenleri tespit ve disipline etme çabasının bir sonucu olarak yapılan bu çalışma, söz konusu ilmî birikimin varlığını meşru, çok daha geniş çaplı çalışmaların yapılmasını ise gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet (1994). Dürerü'l-Hükkâm. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 10., ss.27-28.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akkuş, Metin (2014/3). Klasik Türk Edebiyatının Kültürel Kaynakları. *Doğu Esintileri*, S. 1., s.13-32.
- Algar, Hamid (2006). Necmeddîn-i Kübrâ. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 32., ss. 498-500.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Anay, Harun (1994). Devvânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 9., ss. 257-262.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Babür, Yusuf (2018). Kitaba Medhiye: Sünbülzade Vehbi ve Esami-i Kütüb Kasidesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, C. 4, S.:1, s. 77.
- Babür, Yusuf (2018). Kitaba Medhiye: Sünbülzade Vehbi ve Esami-i Kütüb Kasidesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, C. 4, S.1, s. 62-85.
- Bedir, Murteza (2006). Neseî, Ebü'l-Berekât. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 32., s. 567-568.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Birişik, Abdülhamit (2002). Kıraat. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 25., ss.426-433.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Birişik, Abdülhamit (2011). Tefsir. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40., ss.281-290.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cerrahoğlu, İsmail (1995). Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 11., ss. 260-261.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çaldak, Hüseyin (1999). Necmeddîn Ali Bin Ömer El-Kâtibî El- Kazvîni, Hayatı, Eserleri ve Şemsiyye'si. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 3, s. 491-508.
- Çaldak, Süleyman (2005). Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtü'lulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine. *Fırat University Journal of Social Science* C.15, S. 2, s. 117-118.
- Çaldak, Süleyman (2005). Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtü'lulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine. *Fırat University Journal of Social Science* C.15, S. 2, s. 117-118.
- Çetin, Abdurrahman (1996). Haddâdî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 14., ss. 553-554.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, Abdurrahman (1997). Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 15., ss. 165-166.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çetin, Abdurrahman (2011). Tecvîd. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40., ss.253-254.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çiçekler, Mustafa (2008). Sa'dî-i Şîrâzî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 35., ss. 405-407.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çöğenli, M. Sadi (2006). Mutarrizî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 31., ss. 375-377.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

- Doğan, Muhammed Nur (1995). Esad Efendi, Ebûishakzâde. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 11., ss. 338-340.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğan, Muhammed Nur (1997). *Lale Devri Şairi Şeyhülislam Esad ve Divanı Şeyhülislam Esad Efendi: Hayatı, Eserleri ve Divanının Edisyon Kitiği*. İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Duman, Soner (2012). Usûlü'l-Fıkh. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 42., ss. 218-220.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durmuş, İsmail - Ergin, Ali Şakir (2000). İbnü'l-Verdî, Zeynüddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 21., ss. 239-240.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durmuş, İsmail (2006). Nahiv. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 32., ss.300-306.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durusoy, Ali (2010). eş-şemsiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 38., ss. 530-531.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Elmalı, Hüseyin (2002). el-Keşkûl. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 25., ss. 324-325.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emiroğlu, İbrahim (2003). Mantık. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 28., ss.18-28.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fayda, Mustafa (2011). Tarih. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40., ss.30-36.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güngör, Mevlüt (1993). Cessâs. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 7., ss. 427-428.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gürkan, Menderes (2013). Zerkeşi, Bedreddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 44., ss. 289-293.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- HIZLI, Mefail (2008). Osmanlı Medreslerinde Okutulan Dersler ve Eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, s. 25-46.
- Kafes, Mahmut (1994). Ebû Hayyân El-Endelüsî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 10., ss. 152-153.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kallek, Cengiz (1999). İbn Asâkir, Ebû Mansûr *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 19., ss. 519-520.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2007). Nizâm-ı Gencevî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 33., ss. 183-185.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2010). Şâh-nâme. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 38., ss. 289-290.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kandemir, M. Yaşar (1997). Hadis. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 15., ss.27-64.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaman, Hayrettin (1996). Fıkıh. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 13., ss. 1-14.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Keskin, Hasan (2002). Kirmânî, Tâcülkurrâ. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c., 26., ss. 66.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, Hulusi (1992). Belagat. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 5., ss. 380.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, Hulusi (1994). Ebü'l-Ferec El-İsfahânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 10., ss. 316-318.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, Hulusi (1994). Ebü'l-Ferec El-İsfahânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 10., ss. 316-318.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, Mahmud Erol (1999). İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 20., s. 493-516.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koca, Ferhat - Bedir, Murteza, (2007). Pezdevî, Ebü'l-Usr. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 34., ss. 264-266.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koca, Ferhat (2004). Menârü'l-Envâr. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 29., s. 118-119.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçkuzu, Ali Osman (1991). Aynî, Bedreddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 4., ss. 271-272.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İlhan (2000). İlim. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 22., ss. 109-110.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İlhan (2005). Miftâhü's-saâde. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 30., ss. 18.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İlhan (2009). Semerkandî, Muhammed b. Eşref. *TDV İslam Ansiklopedisi*.(c.36., ss.475-477). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mehmet, Kanar (1996). Firdevsî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 13., ss. 125-127.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Odabaş, Cafer (1999). İtikadî Görüşleri. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 20., s. 516-520.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okumuş, Ömer (1991). Âmilî, Bahaeddîn. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 3., ss. 60-61.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okumuş, Ömer (1991). Bahâristân. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c.4., ss.470-471.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, Nuri-Çetinkaya, Yalçın (2006). Mûsiki. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 31., ss.257-261.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, Mehmet, (2003). Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 27., ss. 445-446.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özen, Şükrü (2011). Teftâzânî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40., ss. 299-308.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm'* unun belâgatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvî'nin kaleme aldığı *Telhîşü'l-Miftâh* üzerine Teftâzânî tarafından yazılan şerh.
- Turan, Abdülbaki (1995). İbn-i Malik, Et-Tâi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 11., ss. 28-29.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, Abdülbaki (1999). İbn-i Malik, Et-Tâi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 20., ss. 169-171.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünal, İsmail Hakkı (2002). Kirmânî, Şemseddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 26., ss. 65-66.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1992). Beyzâvî. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 6., ss. 100-103.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2002). Kâtibî, Ali b. Ömer. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 25., s. 41-42.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2002). Kelam. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 25., ss.196-203.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, Tahsin (1996). Gülistân. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 14., ss. 240-241.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, Suat (1994). el-Bahrü'l-Muhît. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 4., ss. 516-517.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Ali, Mutarrizi ve Misbah'ı. s.5-6. <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/268.pdf> [15.03.2019-12:59]